

Μνήμη

Εισαγωγή

Ο ερευνητής προφορικής ιστορίας θέτει ερωτήσεις στους ανθρώπους για να ανακαλύψει τέσσερα πράγματα: τι συνέβη, πώς αισθάνθηκαν, πώς το ανακαλούν στη μνήμη τους, και από ποια ευρύτερη δημόσια μνήμη το αντλούν. Στην καρδιά αυτού του ζητήματος βρίσκεται η μνήμη. Η μνήμη και η διαδικασία της ενθύμησης είναι κεντρικά θέματα στην προφορική ιστορία. Οι αναπολήσεις της μνήμης είναι το πρωτογενές υλικό μας, όπως είναι τα μεσαιωνικά χειρόγραφα ή τα πρακτικά Υπουργικού Συμβουλίου για τους ιστορικούς που χρησιμοποιούν άλλες μεθοδολογικές παραδόσεις. Έτσι, προκειμένου να προσπαθήσουν καταλάβουν καλύτερα πώς λειτουργεί η μνήμη σε ένα άτομο αλλά και σε μια ομάδα ή συλλογικότητα, οι ερευνητές προφορικής ιστορίας εμπνέονται από έρευνες σε μια πληθώρα γνωστικών αντικειμένων. Γιατί η μνήμη μας είναι επιλεκτική; Αυτά που θυμόμαστε άραγε αλλάζουν με την ηλικία και ανάλογα με το φύλο μας; Πώς ταξινομούμε και αφηγούμαστε στον εαυτό μας και στους άλλους; Και πόσο αξιόπιστη είναι η μνήμη ως ιστορική πηγή; Όλες αυτές οι ερωτήσεις έχουν συζητηθεί εκτεταμένα, μεταξύ άλλων, από ιστορικούς, ψυχολόγους και κοινωνιολόγους, με αποτέλεσμα να προκύψουν κάποια χρήσιμα θεωρητικά μοντέλα, στα οποία στηρίζονται οι ερευνητές προφορικής ιστορίας.

Αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσει ορισμένες από τις προσεγγίσεις της μνήμης που προκύπτουν από την ψυχολογία, την κοινωνιολογία, την πολιτισμική ανθρωπολογία και την ιστορία, και θα δείξει πώς έχουν χρησιμοποιηθεί από τους ερευνητές προφορικής ιστορίας για να ερμηνεύσουν καλύτερα όσα τους έχουν πει οι πληροφοροφόροι τους. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι η μνήμη είναι συνδεδεμένη στενά με έναν διδακτικό τρόπο με τα άλλα θέματα αυτού του βιβλίου. Οι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι θυμούνται και οι τρόποι με τους οποίους αφηγούνται τις αναμνήσεις τους επηρεάζονται από διυποκειμενικές σχέσεις, διαμορφώνονται από αφηγηματικές δομές και μορφές, και εκφράζονται σε επιτελέσεις. Έτσι, η μνήμη βρίσκεται στην καρδιά αυτού του βιβλίου και στον πυρήνα της πρακτικής της προφορικής ιστορίας. Δεν είναι πλέον απλώς η πηγή της προφορικής ιστορίας αλλά το υποκείμενο αυτού που κάνουμε.

Η μνήμη ως ιστορική πηγή

Η μνήμη δεν είναι απλώς η ανάκληση γεγονότων και εμπειριών του παρελθόντος με έναν εύκολο και ξεκάθαρο τρόπο. Είναι, μάλλον, μια διαδικασία ενθύμησης: η ανάκληση εικόνων, ιστοριών, εμπειριών και συναισθημάτων από τη ζωή μας κατά το παρελθόν, η ταξινόμηση, η τοποθέτησή τους σε μια αφήγηση ή ιστορία και, στη συνέχεια, η αφήγησή τους με έναν τρόπο ο οποίος διαμορφώνεται, εν μέρει τουλάχιστον, από το κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο μας. Με βάση τα λόγια του ψυχολόγου Daniel Schacter, η μνήμη έχει σχέση με τον τρόπο που «μετατρέπουμε το σπαράγματα εμπειρίας που διαθέτουμε σε αυτοβιογραφικές αφηγήσεις που αντέχουν διαχρονικά και συνιστούν τις ιστορίες της ζωής μας». ¹ Οι αναμνήσεις παράγονται πάντα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Η μνήμη δεν είναι ένας χώρος αποθήκευσης, όπου κάποιος μπορεί να ψάχνει και να βρει μια ήδη διαμορφωμένη ιστορία. «Αυτό που είναι πραγματικά σημαντικό είναι ότι η μνήμη δεν αποτελεί μια παθητική αποθήκευση δεδομένων αλλά μια ενεργητική διαδικασία παραγωγής νοημάτων». ² Αυτή η συχνά αναφερόμενη δήλωση του Portelli συγκεφαλαιώνει σήμερα την άποψη των περισσότερων ερευνητών προφορικής ιστορίας. Είναι απλώς ένας άλλος τρόπος να πούμε ότι οι αναμνήσεις δεν είναι καθαρές, είναι ενδεχομενικές. Έχουν σχέση με το παρόν όσο και με το παρελθόν. Η μνήμη, γράφει η Annette Kuhn, «δεν είναι ούτε καθαρή εμπειρία ούτε καθαρά γεγονότα. Η μνήμη είναι μια περιγραφή, πάντα λογοθετική, πάντα εκ προοιμίου κειμενική». ³ Όπως ανακτάται διαμέσου της προφορικής ιστορίας, η μνήμη δεν είναι πάντα 100% αξιόπιστη με αντικειμενικούς ή μετρήσιμους όρους, αν και διαθέτει μια αξία αλήθειας για αυτόν που θυμάται. Η αναγνώριση αυτού του γεγονότος μόνο χρήσιμη μπορεί να αποβεί για τον ερευνητή προφορικής ιστορίας.

Για τον ερευνητή προφορικής ιστορίας η μνήμη (και η ενθύμηση) δεν είναι μια αφηρημένη έννοια αλλά μια πρακτική και ενεργητική διαδικασία ανακατασκευής, μέσω της οποίας συσχετίζονται μεταξύ τους ίχνη του παρελθόντος για να πουν μια ιστορία. Η μνήμη δεν έχει σχέση μόνο με ένα άτομο αλλά και με την κοινότητα, το συλλογικό και το έθνος. Με αυτή την έννοια η μνήμη –τόσο η ατομική όσο και η συλλογική– υπάρχει σε μια συμβιωτική σχέση με τη δημόσια επεξεργασία της μνήμης του παρελθόντος. Έτσι, πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη ότι η μνήμη που εκφράζεται σε μια συνέντευξη υφίσταται σε ένα πεδίο μνημονικής εργασίας που συντελείται σε πολλά επίπεδα της κοινωνίας μας. Με άλλα λόγια, η μνήμη κάποιου λειτουργεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο περιλαμβάνει τη μνήμη που παράγει και διατηρεί η οικογένεια, η κοινότητα και οι δημόσιες αναπαραστάσεις. Η ατομική μνήμη, λοιπόν, δεν θεωρείται ένα καθαρά ψυχολογικό φαινόμενο αλλά μια κοινωνικά διαμοιρασμένη εμπειρία. ⁴ Για παράδειγμα, όταν ρωτάμε κάποιον πληροφορο-

ρητή για τη δεκαετία του 1960, πρέπει να έχουμε υπόψη ότι οι μνήμες που ανακαλεί δεν θα είναι μόνο πολύ προσωπικές εμπειρίες –πράγματα που συνέβησαν μόνο σ' αυτόν– αλλά ότι αυτές συνδέονται με μνήμες της οικογένειάς του και των φίλων του και επηρεάζονται από μια πληθώρα δημοσίων αναπαραστάσεων της δεκαετίας αυτής. Σε μία από τις έρευνές μου προφορικής ιστορίας για τις εμπειρίες των γυναικών από τη δεκαετία του 1950 έως τη δεκαετία του 1970 οι περισσότερες γυναίκες που ερωτήθηκαν συμφώνησαν ότι η μίνι φούστα αποτέλεσε σημαντικό-κλειδί της αλλαγής. Βεβαίως, όλες τις φόρεσαν, αλλά θα ήταν αφελές να αγνοήσουμε το γεγονός ότι η μίνι φούστα είναι μία από τις πιο συχνά παρατιθέμενες εικόνες λαϊκής κουλτούρας στις δημόσιες αναπαραστάσεις εκείνης της εποχής. Αυτές οι γυναίκες δεν είπαν ψέματα, όμως οι αναμνήσεις τους από εκείνη την εποχή εντάσσονται στο πλαίσιο της αντίστοιχης δημόσιας μνήμης.

Στις δεκαετίες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι ερευνητές προφορικής ιστορίας άρχισαν να χρησιμοποιούν τη μνήμη σαν ιστορική πηγή, βρέθηκαν, με τα λόγια του Paul Thompson, στην «εμπροσθοφυλακή μιας αναγέννησης», αναζωπυρώνοντας την ενασχόληση με προφορικά δεδομένα που είχε ευδοκιμήσει πριν να αναπτυχθεί η ιστορική μέθοδος που έδωσε προτεραιότητα στα γραπτά τεκμήρια. ⁵ Όμως, μόλις αυτή η αναγέννηση ξεκίνησε, όσοι ερευνητές προφορικής ιστορίας την εφάρμοζαν ταλανίζονταν από το ζήτημα της αξιοπιστίας ή μη –της πιθανότητας λάθους– της μνήμης. Οι επικριτές της προφορικής ιστορίας είχαν σκοπό να τραβήξουν το χαλί κάτω από τα πόδια των «νεοφώτιστων» ερευνητών κτυπώντας στο πιο ευάλωτο στοιχείο: ισχυρίζονταν ότι δεν μπορούμε να βασιστούμε στο υλικό της προφορικής ιστορίας επειδή ήταν γνωστό σε όλους ότι η μνήμη ήταν αναξιόπιστη. Η προσπάθεια να αποδοθεί σημασία στις εμπειρίες των απλών ανθρώπων της εργασίας, μέσα από συζητήσεις σχετικά με τις αναμνήσεις τους, δέχθηκε επίθεση επειδή δεν υπάρχει δυνατότητα επιβεβαίωσής τους. Κάποιος που έκανε βιβλιοκριτική στο βιβλίο του Ronald Blythe *Akenfield* σχολίασε: «Όλα αυτά σημαίνουν ότι δεν περιέχει επαρκή γεγονότα για τον αναγνώστη για να ελέγξει την περιγραφή του Blythe σχετικά με την αγροτική ζωή». ⁶ Φαίνεται ότι τα «γεγονότα» δεν ήταν συμβατά με την υποτιθέμενη ευάλωτη φύση της μνήμης.

Όσοι ασκούσαν κριτική αντιπαρέθεταν τη χρήση της μνήμης ως πρωτογενούς υλικού της προφορικής ιστορίας με τη χρήση γραπτών τεκμηρίων, τα οποία από τον 19ο αιώνα είχαν υιοθετηθεί φετιχιστικά ως βάση της επιστημονικής ιστορικής σπουδής. Η προφορική ιστορία τοποθετήθηκε χαμηλά στην ιεραρχία των ιστορικών πηγών, επειδή προφανώς δεν παρήγε μετρήσιμα και επαληθεύσιμα «δεδομένα». Ως προς την αξιοπιστία, οι επιστολές, οι αναφορές και τα κοινοβουλευτικά έγγραφα της εποχής που ερευνάτο βρίσκονταν στην κορυφή, και οι υποτιθέμενες πιο υποκειμενικές πηγές, όπως ημερολόγια και αυτοβιογραφίες, στον πάτο. Πολλά χρό-

να πριν, ο πρωτοπόρος της προφορικής ιστορίας Paul Thompson, μεταξύ άλλων, υπονόμεισε αποτελεσματικά αυτή τη διάκριση μεταξύ των επονομαζόμενων αξιόπιστων και αναξιόπιστων δεδομένων: όλα τα δεδομένα είναι κατασκευασμένα κοινωνικά, τα πάντα αποτελούν προϊόν ενός σκοπού, και πολλά τεκμήρια διαμορφώθηκαν από πρόθεση για να παρουσιάσουν μια συγκεκριμένη εικόνα ή ερμηνεία ενός γεγονότος ή φαινομένου.⁷ Με αυτή την έννοια, λοιπόν, υπάρχει μικρή διαφορά μεταξύ της συνέντευξης προφορικής ιστορίας που βασίζεται στη μνήμη και των πρακτικών μιας συνάντησης, τα οποία κι αυτά ανακατασκευάστηκαν εν μέρει με βάση την ανάμνηση όσων ελέχθησαν. Στην πραγματικότητα, η μνήμη κάποιου που απλώς συμμετείχε είναι πιθανόν να χαρακτηρίζεται από μια ειλικρίνεια της παρατήρησης, την οποία δεν διαθέτει η επινοημένη «ουδετερότητα» του πρακτικογράφου.

Εντούτοις, στα πρώτα της βήματα η προφορική ιστορία χρειαζόταν υποστήριξη από όσους την αμφισβητούσαν ως ανεκδοτολογική, μη επαληθεύσιμη και υποκειμενική. Σε κάποιες περιπτώσεις η απάντηση ήταν να χρησιμοποιείται το προφορικό υλικό όπως κάθε άλλη ιστορική πηγή. Αυτή η πρακτική έχει περιγραφεί ως το «κειμενικό μοντέλο» της μνήμης ή η αξιοποίηση του προφορικού υλικού σαν κείμενο ή όπως άλλα γραπτά τεκμήρια.⁸ Σε ορισμένους ερευνητές προφορικής ιστορίας έγινε έμμονη ιδέα η αντικειμενικότητα, προκειμένου, όπως το έβλεπαν, να νομιμοποιήσουν το αντικείμενό τους εντός του επαγγέλματος του ιστορικού. Σε άλλους έγινε ελαφρώς έμμονη ιδέα ο έλεγχος ή η επαλήθευση αυτών που τους είχαν πει, διασταυρώνοντάς τα με γραπτές πηγές της εποχής. Φυσικά, κάποιος μπορεί να ελέγξει για να διαπιστώσει αν ένας πληροφορητής θυμόταν σωστά συγκεκριμένα «γεγονότα», όπως ημερομηνίες και ονόματα, όμως δεν χρειάζεται και δεν πρέπει να γίνει κάτι παραπάνω, επειδή η μνήμη είναι, όπως είπε ο Trevor Lummis, «ένα σύνθετο φαινόμενο του οποίου η αλήθεια δεν μπορεί να ελεγχθεί με την εφαρμογή ενός συνόλου από κανόνες».⁹

Έτσι, οι ερευνητές προφορικής ιστορίας γενικά αναφέρουν ότι η μνήμη δεν μπορεί να ελεγχθεί με αντικειμενικό τρόπο για την ακρίβειά της. Πράγματι, η μνήμη είναι το πεδίο μάχης ανταγωνιστικών νοημάτων. Ο Portelli απέδειξε ανάγλυφα αυτό το επιχείρημα όταν ανέπτυξε τους τρόπους με τους οποίους οι συναδέλφοι ενός εργατή στον κλάδο της σιδηρουργίας [στην Ιταλία], του Luigi Trastulli, θυμούνταν τον θάνατό του, το 1949. Τα γραπτά ιστορικά στοιχεία δείχνουν ότι ο Trastulli σκοτώθηκε εκείνον τον χρόνο σε μια σύγκρουση με την αστυνομία, κατά τη διάρκεια μιας στάσης εργασίας στην Umbria, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την υπογραφή της συνθήκης προσχώρησης στο NATO από την ιταλική κυβέρνηση. Όμως, πολλές προφορικές μαρτυρίες που συγκεντρώθηκαν τριάντα χρόνια αργότερα από απλούς εργάτες συνδέουν την ημερομηνία θανάτου του Trastulli με μια άλλη περίπτωση, όταν περισσότεροι από 2.000 εργάτες απολύθηκαν από το εργο-

στάσιο, το 1953, και οι οποίοι στη συνέχεια αποχώρησαν και ακολούθησαν οδομαχίες. Όπως εξηγεί ο Portelli, αυτή η εσφαλμένη ανάμνηση [misremembering] της ημερομηνίας δεν μπορεί να αποδοθεί σε πολυάριθμες ατομικές περιστασιακές απώλειες μνήμης. Μάλλον εξηγείται από το γεγονός ότι οι αφηγητές μετατοπίζουν τον συγκεκριμένο θάνατο από μια χρονική στιγμή και έναν τόπο που συμβόλιζαν ήττα και εξευτελισμό σε ένα πλαίσιο όπου θα μπορούσε να εξηγηθεί ως μέρος ενός γεγονότος από το οποίο οι εργάτες μπορούσαν να περισώσουν κάποια αυτοεκτίμηση. «Η απόσταση γεγονότος και μνήμης», γράφει ο Portelli, «τελικά διευρύνει την αξία των προφορικών πηγών ως ιστορικών τεκμηρίων. Δεν οφείλεται σε λανθασμένη ανάκλιση [...] αλλά προκαλείται ενεργητικά και δημιουργικά από τη μνήμη και τη φαντασία για να νοηματοδοτήσουν κρίσιμα γεγονότα αλλά και την ιστορία γενικότερα».¹⁰ Για να παραφράσουμε τον Portelli, η μνήμη έχει να κάνει με τη σχέση μεταξύ υλικών δεδομένων και προσωπικής υποκειμενικότητας, και είναι ακριβώς αυτή η αλληλεπίδραση—μεταξύ αυτών που θυμόμαστε και του τρόπου και του λόγου που τα θυμόμαστε— που ενδιαφέρει τόσο πολύ τους ερευνητές προφορικής ιστορίας.¹¹

Ορισμένοι ίσως δεν θα προχωρούσαν όσο ο Portelli για να αναδείξουν την αφήγηση εις βάρος της αλήθειας του περιεχομένου. Για παράδειγμα, ο Paul Thompson επιμένει ότι επειδή γνωρίζουμε ότι δεν είναι δυνατόν να βασίζεται κανείς στη μνήμη ενός ατόμου για ένα συμβάν (σε αντίθεση με την ανάμνηση μιας προσωπικής εμπειρίας), ο ιστορικός θα πρέπει να προσπαθήσει να επιβεβαιώσει όσα ειπώθηκαν: «και ακόμη και μετά απ' αυτό θα πρέπει να είστε επιφυλακτικοί».¹² Όμως, ίσως να μη χρειάζεται να είμαστε πάντα επιφυλακτικοί όσο ο Thompson σχετικά με την έλλειψη σταθερότητας της μνήμης. Η ερευνήτρια προφορικής ιστορίας Alice Hoffman υπέβαλε σε έλεγχο την αξιοπιστία της μνήμης του άνδρα της, του Howard, σχετικά με μια μάχη κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, χρησιμοποιώντας αρχειακό υλικό τεκμηρίωσης, για να διαπιστώσει την εγκυρότητα όσων μπορούσε να θυμηθεί. Διαπίστωσε ότι, αν και ο Howard δεν μπορούσε να θυμηθεί με ακρίβεια ημερομηνίες και κάποιες άλλες λεπτομέρειες, μπορούσε να θυμάται με αξιοπιστία και να ανασυνθέτει τις εμπειρίες του, «και να πολλαπλασιάζει και να διευρύνει το υφιστάμενο γραπτό υλικό».¹³ Το ζεύγος Hoffman συμπέραναν ότι κάποιες αναμνήσεις παραμένουν μόνιμες, αντιστέκονται στη φθορά του χρόνου, τις οποίες εδώ περιγράφουμε ως «αρχειακή μνήμη». Είναι αναμνήσεις συμβάντων που εκείνη τη στιγμή θεωρήθηκαν σημαντικά, και οι οποίες στη συνέχεια έχουν ανακληθεί πάλι στη μνήμη και συνδυαστεί, σταθεροποιήθηκαν με τον καιρό, και είναι έτοιμες να ανακληθούν ξανά.¹⁴ Έτσι, εκείνα που είναι πιο πιθανό να ανακληθούν με ακρίβεια είναι συμβάντα και εμπειρίες που θεωρήθηκαν σημαντικά την εποχή που βιώθηκαν.

Σήμερα οι ερευνητές προφορικής ιστορίας έχουν μεγαλύτερη βεβαιότητα για τη μοναδική φύση των πηγών τους και είναι πολύ λιγότερο απολογητικοί. Εξακολουθεί, ωστόσο, να είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο να πρέπει να αιτιολογήσουν τη χρήση προφορικών πηγών σε συναδέλφους τους που δεν είναι εξοικειωμένοι ή είναι επιφυλακτικοί με την προφορική ιστορία. Σήμερα, όμως, όταν αυτό συμβαίνει, οι ερευνητές είναι σε θέση να πουν ότι μια προφορική ιστορική πηγή τους που βασίζεται στη μνήμη προσφέρει νέες γνώσεις σχετικά με την αλληλεπίδραση αυτού και κοινωνίας, παρελθόντος και παρόντος, ατομικής εμπειρίας και γενικής περιγραφής· επιπλέον, συχνά θα προσφέρει και ένα συναισθηματικό περιεχόμενο, που δεν μπορεί να προσφέρει μια γραπτή εκδοχή της ίδιας ιστορίας. Για πολλά ερευνητικά θέματα της ιστορίας του 20ού αιώνα η εκμείυση προφορικών μαρτυριών που βασίζονται στην προσωπική μνήμη αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κατανόησής μας και πιθανόν να αποκτήσει ολοένα και μεγαλύτερη σημασία, καθώς η ανάπτυξη των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας –e-mail, ηλεκτρονικά τεκμήρια, μηνύματα SMS και κινητά τηλέφωνα– αντικαθιστά τα παραδοσιακά γραπτά αρχεία.

Θεωρία

Όπως όλα τα θεωρητικά πλαίσια που παρουσιάζουμε σ' αυτό το βιβλίο, η θεωρία της μνήμης έχει αναπτυχθεί από αρκετούς γνωστικούς κλάδους. Η προφορική ιστορία έχει αντλήσει ιδέες από την ψυχολογία, την κοινωνιολογία, την πολιτισμική ανθρωπολογία και την ιστορία, αν και είναι δίκαιο να πούμε ότι πρόσφατα και η ίδια έχει αναπτύξει, ως αποτέλεσμα της πρακτικής της, τις δικές της θεωρίες για τη μνήμη και τη διαδικασία της ενθύμησης. Ως ερευνητές προφορικής ιστορίας που εφαρμόζουμε τις μεθόδους της, προσπαθούμε να διευκολύνουμε την πράξη της ενθύμησης. Δεν ενδιαφερόμαστε τόσο για ασύνδετα σπαράγματα εμπειρίας αλλά ενδιαφερόμαστε για τις ιστορίες που δημιουργούν όσοι μας παραχωρούν συνέντευξη από τις αναμνήσεις τους, επειδή αυτό που αναζητούμε είναι τα νοήματα, κι όχι μια ατέλειωτη σειρά γεγονότων. Συχνά οι ερευνητές προφορικής ιστορίας δεν σκέφτονται συνειδητά σχετικά με το πώς η διαδικασία της ανάκτησης της μνήμης λειτουργεί με όρους νευροεπιστήμης, όμως αξίζει να γνωρίζουμε κάτι για το πώς οι άνθρωποι θυμούνται, τουλάχιστον για να μας βοηθήσει να απελευθερώσουμε και μετά να αναλύσουμε τις μνημονικές αφηγήσεις. Γνωρίζουμε ότι οι αναμνήσεις που ακούμε δεν είναι καθαρές αναπολήσεις, ότι διαμορφώνονται, μεταξύ άλλων, στο πλαίσιο αναφοράς εκείνου που τις αφηγείται. Η γνώση ότι υπάρχουν διάφορα είδη μνημονικών συστημάτων μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε γιατί μερικοί πληροφοροφροντές μπορούν να θυμούνται ορισμένα πράγματα πολύ καλά, όπως καθημε-

ρινές ρουτίνες ή συνήθειες και συμβάντα, και ορισμένα λιγότερο, όπως συναισθήματα.

Η σημασία της μνήμης δεν μπορεί να υποτιμηθεί. Η μνήμη καθορίζει την ταυτότητά μας· χωρίς αυτήν δεν μπορούμε να υπάρξουμε κοινωνικά. Εξαρτώμαστε από τη μνήμη καθημερινά, για να διάγουμε τη ζωή μας. Τα άτομα που πάσχουν από αμνησία συνήθως λένε ότι έχουν απολέσει τη ζωή τους. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο και λογοτέχνη Umberto Eco, η ανάμνηση του παρελθόντος είναι πρωταρχική σε σχέση με τη δυνατότητα να κατασκευάσουμε μια αίσθηση εαυτού· με άλλα λόγια, η ταυτότητά μας βασίζεται στη ανάμνηση του παρελθόντος. Στο μυθιστόρημα του Eco *Η μυστηριώδης φλόγα της βασίλισσας Λοάνα* ο κεντρικός χαρακτήρας υποφέρει από μερική αμνησία. Δεν θυμάται ποιος είναι και έχει απολέσει το παρελθόν του, ωστόσο έχει διατηρήσει την «κειμενική μνήμη» του και μπορεί να ανακαλέσει λέξη προς λέξη τεράστια κομμάτια της λογοτεχνίας που έχει διαβάσει κατά τη διάρκεια της ζωής του.¹⁵ Για να ξαναβρεί τον εαυτό του αρχίζει μια αναζήτηση του παρελθόντος του μέσα από μυθιστορήματα, κόμικς και περιοδικά. Όμως, τελικά αποτυγχάνει· η μνήμη που ξαναβρίσκει δεν είναι δική του αλλά η μνήμη μιας γενιάς. Εδώ το μήνυμα είναι ότι χωρίς προσωπική μνήμη δεν μπορούμε να κατασκευάσουμε με επιτυχία μια βιώσιμη αίσθηση εαυτού. Έτσι η μνήμη έχει να κάνει τόσο με το παρόν όσο και με το παρελθόν. Είναι «εκείνο μέσω του οποίου οι άνθρωποι ερμηνεύουν τη ζωή τους και ανασχεδιάζουν τις συνθήκες δυνατότητας που εξηγούν αυτό που κάποτε υπήρξαν, αυτό που τελικά έγιναν, και τι εξακολουθούν να ελπίζουν ότι θα είναι».¹⁶ Με άλλα λόγια, η μνήμη μας είναι ο οδικός μας χάρτης· μας λέει πού βρισκόμασταν και μας βοηθάει να βρούμε πού θέλουμε να πάμε. Αν και υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το ζήτημα αυτό, με κάποιους να προτείνουν ότι η αδυναμία να ανακαλέσουμε το παρελθόν δεν περιορίζει αναγκαστικά την κατασκευή ενός βιώσιμου εαυτού, οι περισσότεροι ερευνητές προφορικής ιστορίας θα συμφωνούσαν με την άποψη του Eco.¹⁷

Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας δεν χρειάζεται να γνωρίζουν πώς λειτουργεί η μνήμη στα πλαίσια της βιολογίας ή της νευροεπιστήμης.¹⁸ Όμως, είναι χρήσιμο να κατανοήσουμε ορισμένα πράγματα σχετικά με τα διάφορα είδη μνημονικών συστημάτων.

1. Η σημασιολογική μνήμη [semantic memory] είναι το σύστημα που ασχολείται με την πραγματολογική [factual] και εννοιολογική γνώση, ένα είδος εγκυκλοπαίδειας με ονόματα, τόπους και συμβάντα μάλλον παρά με συναισθήματα.
2. Η διαδικαστική μνήμη [procedural memory] είναι το σύστημα που εξυπηρετεί την απόκτηση δεξιοτήτων και συνηθειών.
3. Η λειτουργική μνήμη [working memory] είναι το σύστημα με το οποίο διάγουμε καθημερινά τη ζωή μας· είναι βραχυχρόνιο και εργαλειακό, και μας επιτρέπει,

για παράδειγμα, να θυμόμαστε τον αριθμό ενός τηλεφώνου για όσο διάστημα απαιτείται για να ολοκληρώσουμε μια κλήση.

4. Η επεισοδιακή μνήμη [episodic memory] είναι το σύστημα που επιτρέπει την ανάκληση συγκεκριμένων συμβάντων ή επεισοδίων σαν ένα είδος «οπτικού ταξιδιού στον χρόνο», μέσω του οποίου θυμόμαστε όχι απλώς το ίδιο το συμβάν αλλά και τη σχέση μας με αυτό.¹⁹ Μερικές φορές η ευρεία κατηγορία της επεισοδιακής μνήμης ονομάζεται και αυτοβιογραφική μνήμη, και είναι το είδος μνήμης που αναζητάμε τις περισσότερες φορές στις συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας.

5. Η μνήμη-φλας [flash-bulb memory] (μερικές φορές ονομάζεται και παραστατική μνήμη) περιλαμβάνεται στη επεισοδιακή μνήμη και αναφέρεται σε μια μνήμη που συλλαμβάνεται στην παραμικρή της λεπτομέρεια – που διαθέτει φωτογραφική ή οπτική ποιότητα. Το ίδιο το συμβάν συχνά έχει μεγάλη προσωπική σημασία, και μερικές φορές μας συγκινεί.

Τώρα, ας δούμε πώς λειτουργεί η μνήμη. Γενικά, θυμόμαστε μόνο κάτι που το έχουμε καταγράψει ή κωδικοποιήσει τη στιγμή που το βιώσαμε, και ό,τι καταγράφουμε θα είναι πάντα μερικό και θα εξαρτάται από μια ποικιλία παραγόντων, όπως τα συναισθήματά μας μια δεδομένη στιγμή, τις βασικές γνώσεις και τα ενδιαφέροντα που είχαμε τότε. Έτσι, για παράδειγμα, αν παρακολούθω έναν ποδοσφαιρικό αγώνα με έναν φίλο μου που είναι φανατικός ποδοσφαιρόφιλος, ενώ αυτός θα θυμάται καλύτερα την αλληλουχία των κινήσεων που οδήγησαν στο γκολ, εγώ θα ήταν πιο πιθανό να θυμάμαι τη συζήτηση με τον άνθρωπο που καθόταν δίπλα μου. Οι αναμνήσεις μας από τον αγώνα θα ήταν εντελώς διαφορετικές, παρόλο ότι και οι δύο βιώσαμε το ίδιο γεγονός. Αυτή η κωδικοποίηση πρέπει να συμβεί βαθιά στον εγκέφαλό μας προκειμένου να σταθεροποιηθεί μια ανάμνηση, και για να τη θυμόμαστε η πληροφορία πρέπει να συνδεθεί με άλλες σημαντικές γνώσεις.²⁰ Για παράδειγμα, για να θυμάται ο φίλος μου τις σύνθετες και πολυάριθμες κινήσεις που οδήγησαν στο γκολ, πρέπει να καταλαβαίνει τους κανόνες του παιχνιδιού, ώστε να αναγνωρίσει τους παίκτες που εμπλέκονται, και για να διαθέτει αναμνήσεις προηγούμενων αγώνων της ομάδας.

Το επόμενο στάδιο στη διαδικασία της ενθύμησης είναι να ανακτήσουμε αυτά τα κωδικοποιημένα σπαράγματα εμπειρίας. Γενικά, αυτό που συμβαίνει είναι ότι θυμόμαστε κάτι όταν παρακινούμαστε ή όταν μας ζητήσουν να το κάνουμε, δηλαδή όταν δεχόμαστε ένα ερέθισμα να ανακαλέσουμε κάτι στη μνήμη (αν και όλοι βιώνουμε αυτά τα επεισόδια όταν οι αναμνήσεις εισχωρούν στο μυαλό μας φαινομενικά απροσκάλεστες). Η πιο γνωστή περιγραφή της διαδικασίας υποβοήθησης της μνήμης*

* στο κείμενο cueing, που κυριολεκτικά σημαίνει δίνω το σύνθημα, ατάκα. (Σ.τ.Μ.)

σε ένα συγκεκριμένο πράγμα υπάρχει στο μυθιστόρημα του Marcel Proust *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο*, όπου η μνήμη του αφηγητή παρακινείται να θυμηθεί όταν δοκιμάζει τα μικρά αφράτα κέικ που ονομάζονται μαντλέν.* «Αναμφισβήτητα, λοιπόν, αυτό που πάλλεται στα βάθη της ψυχής μου πρέπει να είναι η εικόνα, η οπτική ανάμνηση που, καθώς συνδέεται με αυτή τη γεύση, προσπαθεί να την ακολουθήσει στο εν εγρηγόρει πνεύμα μου».²¹ Μια συγκεκριμένη μυρωδιά μπορεί να επαναφέρει την ανάμνηση ενός συμβάντος ή μιας εμπειρίας της παιδικής μας ηλικίας· παρομοίως, μια φωτογραφία μπορεί να παρακινήσει την ανάκληση αναμνήσεων από το παρελθόν, ή μια επίσκεψη σε ένα μνημείο ή σε ένα ξεχωριστό μέρος.²² Η αυτοβιογραφική μελέτη της Annette Kuhn, *Family secrets* προσφέρει μια διαφωτιστική ματιά στους τρόπους με τους οποίους συγκεκριμένα πράγματα που υποβοηθούν τη μνήμη – στην εν λόγω περίπτωση οι οικογενειακές φωτογραφίες – μπορούν να απελευθερώσουν μια σειρά από μνημονικές αφηγήσεις.²³ Οι φωτογραφίες φαίνεται ότι πυροδοτούν αυτό που ονομάζεται «μνημονική αντίδραση»: μια συναισθηματική αντίδραση στην εικόνα (η φωτογραφία προκαλεί μια αναδρομή στο παρελθόν ή ακόμη και την αναπόληση συναισθημάτων) αλλά και έναν αναστοχασμό.²⁴ Ο παρατηρητής χρησιμοποιεί τη φωτογραφία σαν μια αναμνηστική βοήθεια [aide-memoire] για να θυμηθεί ανθρώπους, τόπους και εμπειρίες. Με τον ίδιο τρόπο στη συνέντευξη προφορικής ιστορίας οι ερωτήσεις μας, και μερικές φορές απλώς η θεματολογία της συνέντευξης, λειτουργούν σαν μηχανισμός υποβοήθησης της μνήμης, με αποτέλεσμα ο ερωτώμενος να ανακτά μια σειρά από αναμνήσεις, που στη συνέχεια τις θυμάται και τις αφηγείται.

Μόλις ένα συμβάν ή μια εμπειρία ανακληθεί στη μνήμη, στη συνέχεια ταξινομείται και σχηματοποιείται από τον αφηγητή· τα διάφορα κομμάτια και αποσπάσματα της μνήμης συνδέονται μεταξύ τους και αποκτούν σημασία χρησιμοποιώντας τη γνώση μας σχετικά με το πώς θα έπρεπε να φαίνονται, ενώ, ταυτόχρονα, επηρεάζονται από το πλαίσιο στο οποίο κάποιος ενθυμείται. Ο Schacter συγκεκριαλιώνει [τη διαδικασία αυτή] λέγοντας πως «όταν θυμόμαστε συμπληρώνουμε ένα σχήμα με κάτι που υπάρχει στη μνήμη μας και του ταιριάζει καλύτερα, δεν ανάβουμε έναν προβολέα σε μια αποθηκευμένη εικόνα».²⁵ Διατυπώνοντάς το με διαφορετικό τρόπο, οι ατομικές ή αυτοβιογραφικές αναμνήσεις δεν αποθηκεύονται και ανακαλούνται απλώς σαν καινούργιες, αλλά κατασκευάζονται εκ νέου συνδυάζοντας τις αποθηκευμένες πληροφορίες με την συγκεκριμένη περίπτωση.²⁶

Ποιοι είναι, λοιπόν, οι παράγοντες που επηρεάζουν τα πράγματα που θυμόμαστε και πώς τα θυμόμαστε; Εκτός από την υποβοήθηση της μνήμης στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, είναι σαφές ότι ο τρόπος με τον οποίο θα ανακατασκευάσει

* madeleine: είδος γαλλικού γλυκού σε σχήμα αχιβάδας. (Σ.τ.Μ.)

ένας πληροφορητής το παρελθόν του εξαρτάται και από το περιβάλλον στο οποίο θα βρεθεί όταν θα δέχεται το ερέθισμα να θυμηθεί. Σήμερα, λίγοι θα συμφωνήσουν με την άποψη του Freud ότι είναι δυνατόν «να ανασκάψουμε τις ‘αληθινές’ αναμνήσεις του ασθενή από διασκορπισμένα θραύσματα του παρελθόντος». ²⁷ Σήμερα οι ψυχαναλυτές που ασχολούνται με τη μνήμη των ασθενών τους συμφωνούν ότι η ψυχανάλυση δημιουργεί ένα «περιβάλλον ανάκτησης [της μνήμης]» που εξυπηρετεί την ανακατασκευή του παρελθόντος. ²⁸ Αντί μιας αρχαιολογίας της μνήμης, η δουλειά τους ενισχύει την αναδημιουργία του παρελθόντος. Σ' αυτό το περιβάλλον ο αναλυτής ή ο θεραπευτής δημιουργεί ένα περιβάλλον που επιτρέπει την ενθύμηση και, στη συνέχεια, προσφέρει ερεθίσματα και αντιδρά στις αναμνήσεις με τρόπους που μπορεί να απελευθερώσουν βαθύτερες ή μέχρι τώρα κρυμμένες εμπειρίες. Όμως, πρέπει να γίνει μια διάκριση μεταξύ των αρμοδιοτήτων του γιατρού και του ιστορικού. Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας δεν είναι ψυχαναλυτές· είμαστε περισσότερο εγωιστές, στον βαθμό που προσπαθούμε να μάθουμε οι ίδιοι παρά να προσφέρουμε μια θεραπεία μέσω της ομιλίας σε έναν ασθενή. Όμως, προσπαθούμε πραγματικά να δημιουργήσουμε ένα περιβάλλον στο οποίο αυτός που παραχωρεί συνέντευξη θα αισθάνεται άνετα, και είναι δυνατόν να διαθέτουμε προκαταβολικά κάποιες σταθερές ερωτήσεις ή εναύσματα, που ευελπιστούμε ότι θα απελευθερώσουν τις αναμνήσεις σε μια κατά το μάλλον ή ήττον ελεύθερη συζήτηση για το παρελθόν. Όμως, πέραν αυτού, συνήθως δεν μπορούμε να επηρεάσουμε άλλες πλευρές του περιβάλλοντος, που μπορεί να περιλαμβάνει τις οικογενειακές δυναμικές, την οικονομική κατάσταση και άλλες μεταβλητές, οι οποίες είναι δυνατόν να διαμορφώνουν τις ενθυμήσεις κάποιου. Σε κάθε περίπτωση, οι ερευνητές προφορικής ιστορίας δεν είναι, και δεν θα έπρεπε να αποβλέπουν να είναι, θεραπευτές ή γιατροί του πνεύματος.

Τέλος, μια αναφορά στην εσφαλμένη ενθύμηση [misremembering] (που διαφέρει από το να ξεχνάμε ή να λέμε ψέματα). Η πειραματική έρευνα έχει δείξει ότι είναι πολύ εύκολο να οδηγήσουμε κάποιους να κάνουν εσφαλμένες αναφορές. ²⁹ Παρομοίως, και τα αποτελέσματα έρευνας για αυτόπτες μάρτυρες σε εγκλήματα δείχνουν ότι κάποιος μπορεί να θυμάται εσφαλμένα μια λεπτομέρεια αν έχει πληροφορηθεί κάτι άλλο ή διαφορετικό από κάποιον τρίτο αμέσως μετά το συμβάν. ³⁰ Αυτό συνεπάγεται ότι ο ερευνητής θα πρέπει να γνωρίζει την εξουσία που διαθέτει να διαστρεβλώνει ή, τουλάχιστον, να διαμορφώνει τις αναμνήσεις που ανακαλούνται στη μνήμη. Η έρευνα σε άτομα που ασχολούνται με καταθέσεις μαρτύρων έχει δείξει ότι οι άνθρωποι επηρεάζονται πολύ από αυτά που τους υποβάλλουν οι άλλοι.

Υπάρχουν πολλοί άλλοι λόγοι που οδηγούν ένα άτομο να έχει εσφαλμένη μνήμη ή να μη θυμάται με ακρίβεια. Ένας είναι «η τάση για αύξηση του κύρους»: κάποιος μπορεί να υπερβάλει σε σχέση με κάτι που συνέβη στο παρελθόν, για τον εμ-

φανίσει με καλύτερο ή υπερφύλαλο τρόπο. ³¹ Έρευνα που αφορούσε τη στάση των ανθρώπων στο παρελθόν σε σχέση με συγκεκριμένα ζητήματα, όπως η εκτρώση ή το πώς ψήφισαν στις προηγούμενες εκλογές, έδειξε ότι, όταν οι άνθρωποι δεν θυμούνταν με ακρίβεια, το λάθος μπορούσε να εξηγηθεί με βάση τις παρούσες απόψεις τους, διότι οι άνθρωποι έχουν την τάση να προβάλουν στο παρελθόν τις σημερινές απόψεις τους. ³² Μερικοί πληροφορητές πιθανόν να επιθυμούν να παρουσιάσουν μια συγκεκριμένη εικόνα του εαυτού τους που δεν ταιριάζει με τα «γεγονότα», και έτσι, είτε από πρόθεση είτε ασυνείδητα, λένε αθώα ψέματα ή, τουλάχιστον, μια εκδοχή της ιστορίας με την οποία θέλουν να αισθάνονται βολικά. Με τα λόγια της Julia Ruuttila, μιας συνδικαλίστριας που βρίσκεται στο επίκεντρο ενός άρθρου της Sandy Polishuk που προβάλλει αυτό το ζήτημα: «Μερικά από τα λάθη μου ήταν ηθελμένα. Αισθάνθηκα αμηχανία με τις ερωτήσεις σου. Και δεν ήθελα, και εξακολουθώ να μη θέλω, να παραμένω σ' εκείνη τη δύσκολη περίοδο της ζωής μου». ³³

Η εσφαλμένη ενθύμηση μπορεί επίσης να συμβεί σε συλλογικό και όχι μόνο σε προσωπικό επίπεδο. Στις εβραϊκές κοινότητες της Βρετανίας αναφέρεται μια γνωστή ιστορία για την άφιξη στα παράλια της χώρας της πρώτης γενιάς των Εβραίων, στα τέλη του 19ου αιώνα. Κατά την αποβίβασή τους, έτσι αναφέρει η ιστορία, οι άνθρωποι νόμιζαν ότι ήταν στην Αμερική και υπέσπασαν σοκ όταν ανακάλυψαν τον πραγματικό τους προορισμό. «Όταν ήλθαν εδώ αγνοούσαν πού αποβιβάζονταν. Όμως, νόμιζαν ότι είναι η Αμερική, δεν ήξεραν, δεν είχαν την παραμικρή ιδέα» ανέφερε ένας Εβραίος από τη Γλασκώβη για την άφιξη των γονέων του στο λιμάνι του Greenock, στη δυτική ακτή της Σκωτίας. ³⁴ Η ιστορία του εσφαλμένου προορισμού συζητείται ευρέως ακόμη και σήμερα· είναι χρήσιμη, επειδή βοηθάει τους εβραίους μετανάστες να πουν την ηθική πλευρά της ιστορίας τους –ότι παρά τις αντιξοότητες κατάφεραν να επιβιώσουν και να πετύχουν σε ένα μέρος που δεν ήθελαν να βρισκονται.

Το φαινόμενο που μας είναι γνωστό ως «σύνδρομο ψευδούς μνήμης» είναι μια επιπλέον αμφιλεγόμενη δυνατότητα εξήγησης του λόγου που οι άνθρωποι θυμούνται εσφαλμένα. Το «σύνδρομο της ψευδούς μνήμης» είναι ένας όρος που επινοήθηκε το 1992 από το False Memory Syndrome Foundation (μια ομάδα επαγγελματιών και γονέων στους οποίους αποδόθηκαν κατηγορίες) και περιγράφει τη θεωρία ότι κάποιοι ενήλικες που θυμούνται εκ των υστέρων, μετά από σχετική θεραπεία, περιστατικά σεξουαλικής βίας κατά την παιδική ηλικία τους κάνουν λάθος, δηλαδή θυμούνται πράγματα τα οποία δεν συνέβησαν. Αυτή η θεωρία έχει δεχτεί έντονη κριτική, η επικρατούσα άποψη απορρίπτει την ύπαρξη τέτοιου συνδρόμου, όμως δέχεται ότι η μνήμη δεν είναι αλάθητη και ορισμένα άτομα θα μπορούσαν να υποκινηθούν να ανακαλέσουν παρόμοια συμβάντα υπό την επιρροή θεραπευτικών

τεχνικών μέσω υποβολής.³⁵ Αν και δεν αρνούμαστε αυτή την πιθανότητα, σήμερα υπάρχουν περιορισμένοι λόγοι να τη θεωρήσουν οι ερευνητές προφορικής ιστορίας εργαλείο ιστορικής έρευνας, και δεν θα έπρεπε να γίνεται αποδεκτή σαν μια αξιόπιστη κριτική της μεθοδολογίας της προφορικής ιστορίας.

Αυτοβιογραφική μνήμη

Η περιγραφή του τρόπου λειτουργίας της μνήμης που προηγήθηκε αναφέρεται σ' αυτό που ονομάζεται αυτοβιογραφική μνήμη. Σε επόμενο τμήμα του κεφαλαίου θα μελετήσουμε τη διαφορετική περίπτωση αυτού που ονομάζεται συλλογική ή λαϊκή μνήμη. Η αυτοβιογραφική μνήμη έχει περιγραφεί από τον W.F. Brewer ως

[...] η ανάμνηση ενός συγκεκριμένου επεισοδίου από το παρελθόν κάποιου. Τυπικά εμφανίζεται ως μια «αναβίωση» της προηγούμενης φαινομενικής εμπειρίας ενός ατόμου. Έτσι, αυτές οι αναμνήσεις τυπικά περιλαμβάνουν πληροφορίες για τον τόπο, τις πράξεις, τα άτομα, τα αντικείμενα, τις σκέψεις, και το συναίσθημα [...]. Συνοδεύονται από την πεποίθηση ότι τα επεισόδια αυτά βιώθηκαν προσωπικά.³⁶

Έτσι, η αυτοβιογραφική μνήμη είναι, με απλούς όρους, τα συμβάντα από τη ζωή κάποιου όπως ανακατασκευάζονται νοητικά από τον ίδιο (και όχι όπως πιστά τα ανακαλεί). Άρα, η ανακατασκευή αυτή εξαρτάται από την ανάπτυξη εαυτού, δηλαδή θα θυμηθεί και θα ανακατασκευάσει διαφορετικά συγκεκριμένα πράγματα, συμβάντα και εμπειρίες, ανάλογα με το στάδιο της ζωής του.³⁷ Και σε μια αυτοβιογραφική περιγραφή, όπως σε μια βιοϊστορία, χρησιμοποιούμε αναμνήσεις με διάφορους τρόπους: για να εξηγήσουμε ένα συμβάν στους άλλους, για να περιγράψουμε τη δική μας σχέση με το συμβάν, σαν οδηγό για επόμενες συμπεριφορές, και σαν μέσο επιβεβαίωσης.

Όσοι ασκούσαν κατά το παρελθόν κριτική στην προφορική ιστορία υποστηρίζαν ότι η αυτοβιογραφική μνήμη είναι προβληματική λόγω έλλειψης ακρίβειας και λόγω της αδυναμίας της να προσφέρει ιστορικές εξηγήσεις. Αυτή η κριτική ήταν αστήριχτη. Υπάρχουν λίγα στοιχεία που να δείχνουν ότι οι άνθρωποι γενικά θυμούνται εσφαλμένα συμβάντα ή εμπειρίες, και βεβαίως ότι το κάνουν από πρόθεση ή συνειδητά. Ακόμη και η ηλικία δεν φαίνεται να επηρεάζει την ακρίβεια της μνήμης. Συνολικά, οι άνθρωποι διατηρούν αναμνήσεις για μεγάλα χρονικά διαστήματα χωρίς σημαντικές απώλειες μνήμης. Η ποιότητα, η ζωντάνια και το βάθος της μνήμης κάποιου για ένα συγκεκριμένο συμβάν ή εμπειρία θα εξαρτάται από την κωδικοποίηση που έκανε και τις συνθήκες που επικρατούσαν τη στιγμή όπου λάμβανε χώρα η ενθύμηση. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι θυμούνται ό,τι είναι ση-

μαντικό γι' αυτούς. Ορισμένες λεπτομέρειες μπορεί να χαθούν, όμως το ευρύτερο περίγραμμα της μνήμης παραμένει αναλλοίωτο σε όλη τη διάρκεια της ζωής μας.

Παρόλα αυτά, υπάρχουν διιστάμενες απόψεις σχετικά με το τι είναι πιο πιθανό να θυμούνται οι άνθρωποι. Ορισμένοι λένε ότι είναι πιο πιθανό να θυμόμαστε πράγματα που συνδέονται με συνθήκες ή με εμπειρίες που επαναλαμβάνονται. Σύμφωνα με τον Trevor Lummis:

Οι συνθήκες της καθημερινής ζωής διατηρούνται έντονες στη μνήμη και δύσκολα παραμορφώνονται από επόμενες εμπειρίες ή αλλαγές στάσης. Ίσως αυτό είναι το μόνο πεδίο όπου η προφορική ιστορία μπορεί να θεωρηθεί σαν ένας άμεσος τρόπος να αναπαράγουμε το παρελθόν, αν και εξακολουθεί να απαιτείται ένας ερευνητής που να μπορεί να διευρύνει το μυαλό των πληροφορητών σ' εκείνες τις περιοχές που διαφορετικά θα θεωρούσε δεδομένες ή θα τις αγνοούσε.³⁸

Προφανώς, φαίνεται να είναι σωστό ότι πολλοί άνθρωποι που ερωτώνται για τις συνθήκες και την καθημερινότητά τους ακόμη και πολλές δεκαετίες πριν πως μπορούν να θυμηθούν τα πράγματα που έκαναν με αξιοσημείωτη λεπτομέρεια: για παράδειγμα, τη διαδρομή τους για το σχολείο, ή τις διαδικασίες με τις οποίες εμπλέκονταν στον χώρο εργασίας τους. Για παράδειγμα, οι Σκωτσέζες που ερωτήθηκαν στη δεκαετία του 1980 για τα πρώτα χρόνια της εργασιακής ζωής θυμήθηκαν σε έκταση και με κάθε λεπτομέρεια τα επιμέρους στοιχεία της απασχόλησής τους, σε μερικές περιπτώσεις μετά από πενήντα χρόνια, παρά το γεγονός ότι η δουλειά τους (σαν βοηθοί εμποροϋπάλληλοι ή εργάτριες σε εργοστάσια) δεν θεωρούνταν ιδιαίτερα εξειδικευμένη.³⁹ Η κ. P.3, για παράδειγμα, που γεννήθηκε το 1904, περιέγραψε ως εξής τη δουλειά της στη μηχανή παραγωγής μαλλιού για χαλιά σε ένα κλωστοϋφαντουργείο:

Η ανέμη έπαιρνε, βλέπεις, μια μόνο κλωστή και μετά συνέχιζε, μπορεί να ανακατεύονταν μαζί με άλλες δύο ή τρεις μπομπίνες, για να κάνεις, βλέπεις, τρίκλωνες ή τετράκλωνες κλωστές. Και μετά αυτό πήγαινε σε ένα μεγαλύτερο μασούρι. Και μετά πήγαινε από κει, σ' αυτό το στρίψιμο, και από κει στο μπομπιναούρ, και το έβαζαν σε μπομπίνες και μετά τα κουλούριαζαν σε κουβάρια. Αυτό πήγαινε γύρω-γύρω επάνω σ' αυτό το μεγάλο πράγμα που 'μοιαζε με καρούλι, και πήγαινε γύρω-γύρω εκεί, και γίνονταν κουβάρια μαλλιού. Και δένονταν και ζυγίζονταν και μετά όλα αυτά μαζεύονταν μαζί. Και μετά πήγαιναν από κει στο δεύτερο όροφο που δούλευα εγώ. Και τα έβαζες σ' ένα πράγμα σαν αγκίστρι, και το τράβαγες εκεί, και τα γύρναγες γύρω-γύρω, και μετά τα 'βαζες έτσι, μετά. Αυτό ήταν κουβάρι μετά, ήταν κουβάρι μαλλί, όπως αυτό που αγοράζεις. Τώρα δεν τα αγοράζεις σε κουβάρια, αλλά τότε έτσι γινόταν.⁴⁰

Αυτό το απόσπασμα δείχνει ένα κοινό χαρακτηριστικό της προφορικής μαρτυρίας: τη λεπτομερειακή ανάμνηση των επαναλήψεων και των καθηκόντων της,

που απαιτούσαν επιδεξιότητα, και για τα οποία η ερωτώμενη επιδεικνύει υπερηφάνεια. Είναι σαφές ότι η ταυτότητά τους [των εργατριών] συνδέεται στενά με αυτή την ανάμνηση. Έτσι, η υπερηφάνεια για τη δουλειά της, όπως και η επανάληψη, συμμετέχουν στην ικανότητα να θυμάται όλες τις λεπτομέρειες των άχαρων καθηκόντων της.

Η ανάμνηση ενός μεμονωμένου συμβάντος και η προσωπική ή συναισθηματική εμπειρία ενός ατόμου είναι πιο δύσκολο να ανακληθεί. Το μνημονικό σύστημα δεν φαίνεται να μπορεί να ασχοληθεί με ιδιαίτερη επιτυχία με την ανάκληση συναισθημάτων. Τα συμβάντα και οι εμπειρίες που τα προκάλεσαν είναι πιο πιθανό να τα θυμόμαστε, με εξαίρεση τις τραυματικές εμπειρίες, με τις οποίες θα ασχοληθούμε αργότερα σ' αυτό το κεφάλαιο. Όσο μεγαλύτερα συναισθήματα προκαλεί τη στιγμή της αφήγησης ένα συμβάν, τόσο πιθανότερο είναι κάποιος να θυμηθεί τις βασικές λεπτομέρειές του.

Για παράδειγμα, αμμαντικά εθνικά ή διεθνή γεγονότα, όπως η δολοφονία του προέδρου των ΗΠΑ Κένεντυ το 1963 ή η επίθεση στο Κέντρο Παγκοσμίου Εμπορίου στη Νέα Υόρκη το 2001 τα θυμόμαστε με ακρίβεια –τόσο το ίδιο το γεγονός (συχνά σαν είδηση στα μίντια) όσο και τις λεπτομέρειες του μέρους όπου κάποιος βρισκόταν όταν άκουσε την είδηση. Όμως, είναι πολύ δυσκολότερο να θυμηθούμε τα συναισθήματα που προκάλεσε εκείνη τη στιγμή. Μπορούμε να θυμηθούμε την αιτία μιας στενοχώριας, ανησυχίας, απέχθειας ή μιας ακραίας ευχαρίστησης, όμως το ίδιο το συναίσθημα δεν προσεγγίζεται το ίδιο εύκολα μετά από εκείνη τη στιγμή.⁴¹ Ιδιαίτερα τα αρνητικά ή δυσάρεστα συναισθήματα δύσκολα μπορούν να εκφραστούν αναδρομικά και μπορεί να προκύψουν κενά ή να διαταραχθεί η ομαλή ροή του λόγου. Η Christine, ένα από τα άτομα από τα οποία πήρα συνέντευξη, προσπάθησε να μου πει πώς αισθάνθηκε όταν, σε ηλικία οκτώ ετών, πήγε σε ορφανοτροφείο μετά τον θάνατο –σε σύντομο διάστημα του ενός από τον άλλον– των γονέων της:

Όταν είσαι οκτώ ετών πραγματικά δεν –θυμάμαι [ένα απ' τα ξαδέλφια μου] ένα πρωί ν' ανεβαίνει τις σκάλες και να έρχεται στο δωμάτιό μου και να λέει «δεν έχεις μητέρα ή πατέρα», κι εγώ λέω «έχω μητέρα, δεν έχω πατέρα», «ω, αλλά μόλις τώρα ήταν ένας αστυφύλακας στην πόρτα και μου είπε ότι πέθανε κι η μητέρα σου» κι αυτός ήταν ο τρόπος που μου είπαν ότι πέθανε η μητέρα μου, δεν είναι τρομερό; Όμως μετά γύρισα στο *Burghhead* επειδή, δεν ξέρω πώς πήγα εκεί αλλά θυμάμαι να βλέπω τη μητέρα μου στη κάσα, δύο πένες στα μάτια της, άρα πρέπει να... μόνο αυτό θυμάμαι [...]. Όπως είπα υποθέτω πως είσαι λυπημένος αλλά δεν είσαι, απλά δεν θυμάσαι πολύ καλά γι' αυτό.⁴²

Για να διατηρήσει κάποιος αφηγητής την αυτοκυριαρχία του, θα βρει τρόπο να μιλήσει για μια δύσκολη εμπειρία, προκειμένου να αποφύγει να αντιμετωπίσει τα συναισθήματα που πιθανόν θα ανακινήσει η ανάκληση των γεγονότων. Στην περι-

πτωση της Christine παρατηρούμε έναν συνδυασμό πραγματικών γεγονότων που ανακαλούνται στη μνήμη, μια αστραπαία [flashbulb] ανάμνηση και μια αδυναμία να εκφράσει με λόγια το πώς ένιωσε. Στην περίπτωση αυτή η επιθυμία να διατηρηθεί η αυτοκυριαρχία διαμόρφωσε τη διάρθρωση της μνήμης.

Μέχρι τώρα το ενδιαφέρον έχει επικεντρωθεί σ' αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ιδιωτική μνήμη. Όμως η ανάκληση προσωπικών εμπειριών δεν είναι ανεξάρτητη από τη δημόσια μνήμη ή την ανάκληση πιο απρόσωπων γεγονότων. Ο ερευνητής προφορικής ιστορίας Trevor Lummis θεωρεί ότι οι περισσότερες συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας είναι συνδυασμός προσωπικής και δημόσιας μνήμης. Οι άνθρωποι δομούν τις ιστορίες τους χρησιμοποιώντας μια προσωπική χρονολόγηση, χρησιμοποιούν προσωπικά και οικογενειακά συμβάντα για να διαμορφώσουν τις αφηγήσεις τους, και αναφέρονται σε ευρύτερα δημόσια γεγονότα μόνο όταν αυτά είχαν σημαντική επίδραση σ' αυτούς. Έτσι, όσοι από αυτούς έζησαν σε καιρό πολέμου συχνά είναι λαλίστατοι για το γεγονός αυτό, επειδή η πολεμική εμπειρία επηρέασε αποφασιστικά την προσωπική ζωή τους, ενώ πιο κοινότητα δημόσια γεγονότα, όπως η αλλαγή μιας κυβέρνησης, είχαν πολύ μικρότερες συνέπειες. Ωστόσο, οι άνθρωποι χρησιμοποιούν αξιοπαρατήρητα γεγονότα για να υποβοηθήσουν [cue] τις προσωπικές αναμνήσεις τους. Στο απόσπασμα που ακολουθεί μια γυναίκα ανακαλεί τις μνήμες της από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο [όταν ζούσε] στη Σκωτία:

Λοιπόν, ε, θα ήταν 1918, ε, 1914 με '18. Λοιπόν, θα ήμουν εννέα ετών όταν ξεκίνησε, γιατί γεννήθηκα το 1905. Το θυμάμαι, το πρώτο Ζέπελιν. Ήμουνα στο σχολείο, το γερμανικό Ζέπελιν πέταξε πάνω από το *Cambusbarron*. Το πρώτο αεροπλάνο που πέταξε πάνω, βγήκαμε, όλοι βγήκαμε έξω απ' το σχολείο να πάμε να το δούμε να προσγειώνεται σ' ένα αγρόκτημα, σ' ένα άπλωμα σ' ένα αγρόκτημα και ήταν υπέροχα. Ήταν συναρπαστικό γιατί ο πιλότος απλώς φαινόταν να κάθεται, ήταν σαν λουρίδες από ξύλο, ξέρεις, και καθόταν έξω, το θυμάμαι καθαρά <...διακοπή...> και, ε, μετά στην *Armistice Day** εμείς, θα ήταν τέσσερα χρόνια μετά, ε, όλοι είχαμε αργία στο σχολείο και είχαμε μεγάλες γιορτές, ξέρεις.⁴³

Οι αναμνήσεις από τη ζωή της ως νεαρού κοριτσιού κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι «αγκιστρωμένες» σε ένα δημόσιο πλαίσιο, όμως είναι αξιοσημείωτο ότι, ενώ θυμήθηκε το αεροπλάνο με κάποιες λεπτομέρειες, η ανάμνηση της *Armistice Day* δεν περιέχει τίποτα προσωπικό –παρά το γεγονός ότι αναμφίβολα όλοι οι μαθητές στη Μ. Βρετανία είχαν αργία και συμμετείχαν στον εορτασμό για το τέλος του πολέμου.

* *Armistice Day*: Η επέτειος της ανακωχής για τον τερματισμό των εχθροπραξιών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Στη Μ. Βρετανία εορτάζεται κάθε χρόνο στις 11 Νοεμβρίου. (Σ.τ.Μ.)

Η ιστορικός Annette Kuhν υποστηρίζει, με βάση την εμπειρία της από τη δική της «μνημονική εργασία», ότι στην πράξη δημόσιο και ιδιωτικό συχνά διαπλέκονται. «Αν και οι αναμνήσεις είναι ατομικές», γράφει, «οι διασυνδέσεις τους εκτείνονται πολύ πέραν του προσωπικού. Διαχέονται σε ένα διευρυμένο δίκτυο νοημάτων, που συνδέει το προσωπικό με το οικογενειακό, το πολιτισμικό, το οικονομικό, το κοινωνικό και το ιστορικό».⁴⁴ Επιπλέον, σημειώνει ότι αυτό που ονομάζει «μνημονικά κείμενα» δεν αποτελούν αποκλειστική ιδιοκτησία αυτού που θυμάται – διαμορφώνονται επίσης από συλλογικές δράσεις ενθύμησης.⁴⁵ Έτσι, για παράδειγμα, η προσωπική μου ανάμνηση των καλοκαιρινών διακοπών στη θάλασσα την εποχή που ήμουν παιδί θα διαμορφωθεί όχι απλώς από τα προσωπικά κωδικοποιημένα σπαράγματα μνήμης αλλά και από τις ενθυμήσεις άλλων μελών της οικογένειάς μου, από οικογενειακές φωτογραφίες και από γενικότερες δημόσιες αναπαραστάσεις των θαλάσσιων διακοπών στη Μ. Βρετανία κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Οι χιλιάδες αναμνήσεις από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο που αναρτήθηκαν στην ιστοσελίδα του BBC People's War προσφέρουν πολλά παραδείγματα ατομικών περιγραφών για τον πόλεμο, στη χώρα και στα μέτωπα του πολέμου. Όμως, αναντίρρητα, διαμορφώθηκαν και από μετέπειτα δημόσιες αναπαραστάσεις της εποχής εκείνης: πολεμικές ταινίες, τηλεοπτικά ντοκιμαντέρ, εκθέσεις σε μουσεία και σχετικές εκδόσεις. Η συμμετοχή ενός άνδρα που εκείνη την εποχή ήταν παιδί και ζούσε στο Λονδίνο συνδυάζει με ωραίο τρόπο το έντονα προσωπικό με ένα πλαίσιο αναφοράς που θυμίζει πιο χαζοχαρούμενες φιλμικές αναπαραστάσεις του πολέμου. Στο απόσπασμα που ακολουθεί ανακαλείται η ατμόσφαιρα που ακολούθησε τη γερμανική εισβολή στη Γαλλία:

Τον Μάιο του 1940, όταν οι Γερμανοί έκαναν την εισβολή, θυμάμαι να βλέπω με θαυμασμό ένα χάρτι της Γαλλίας και την καταστροφή του στρατού μας. Με την πανωλεθρία στη Δουνκέρκη είχαμε προετοιμαστεί από το κρατικά ελεγχόμενο ραδιόφωνο με την ιδέα ότι θα μπορούσε να γίνει απόβαση στη χώρα. Όλα τα σήματα στους δρόμους είχαν μετακινηθεί και όποιος ζητούσε πληροφορίες αυτόματα θεωρούνταν ύποπτος. Αφθονούσαν οι ιστορίες για γυναίκες κατασκόπους και αλεξιπτωτιστές ντυμένους με ρούχα μοναχών. Εγώ και οι φίλοι μου αρχίσαμε το κυνήγι και ακολουθούσαμε όποια φαινόταν ύποπτη. Δεν βλέπαμε συχνά μοναχές στο Plumstead, αλλά όποια συναντούσαμε την υποβάλαμε σε παρακολούθηση. Αν και συχνά ήμασταν βέβαιοι πως είχαμε ανακαλύψει φωλιές κατασκόπων, ποτέ δεν αποκτήσαμε το ανάλογο θάρρος για να αναφέρουμε τις υποψίες μας στους αστυνομικούς της περιοχής.⁴⁶

Εδώ μπορούμε να αισθανθούμε την ανάμειξη της δημόσιας μνήμης σχετικά με τον πόλεμο με τις προσωπικές εμπειρίες ενός ατόμου. Όπως σε μια τοπιογραφία, τοποθετούμε τον εαυτό μας σαν έναν κόκκο σε έναν πολύ μεγαλύτερο πίνακα.

Καμία από τις παρατηρήσεις αυτές για το πώς οι άνθρωποι διαμορφώνουν τις

αναμνήσεις τους, όταν τις μετατρέπουν σε λόγο σε μια συνέντευξη, δεν εκτρέπεται από την ύψιστη αξιοπιστία της αυτοβιογραφικής περιγραφής και από το ενδιαφέρον του ιστορικού γι' αυτήν. Γενικά, οι άνθρωποι δεν φτιάχνουν ιστορίες για τον ερευνητή· μιλάνε για το παρελθόν όπως αυτοί το βλέπουν. Και αυτό είναι η πηγή του ενδιαφέροντός μας. Η αδυναμία της μνήμης δεν αποτελεί πρόβλημα για τον ερευνητή προφορικής ιστορίας· είναι ευκαιρία. Αποτελεί ευθύνη του ερευνητή να πιστοποιήσει γιατί ορισμένες αναμνήσεις ανακαλούνται και όχι άλλες, και πώς οι αναμνήσεις θα μπορούσαν να διαμορφωθούν από τους δημόσιους λόγους και από το πλαίσιο της συνέντευξης.

Μνήμη και γήρανση

Το υπάρχον αποδεικτικό υλικό φαίνεται να υποστηρίζει ότι καθώς γερνάμε η ικανότητα να θυμόμαστε αλλάζει. Οι ηλικιωμένοι πληροφορητές μας μπορούν να ανακαλούν καλύτερα τις αναμνήσεις από την παιδική ηλικία και τα πρώτα χρόνια της ενήλικης ζωής, ενώ η βραχυχρόνια μνήμη –τι έκαναν χθες– φαίνεται να ξεθωριάζει. Οστόσο, η έρευνα της σχέσης γήρανσης και μνήμης δείχνει ότι στην πράξη οι λειτουργίες της μνήμης δεν επιδεινώνονται αναγκαστικά καθώς γερνάμε, όταν η υγεία μας παραμένει καλή.

Όταν ζητήθηκε από ηλικιωμένους να αναφέρουν «αστραπιαίες [flashbulb] αναμνήσεις», δηλαδή αναμνήσεις για τις οποίες τα υποκείμενα διατηρούσαν έντονες εικόνες, το μεγαλύτερο ποσοστό από τις αναμνήσεις που συγκεντρώθηκαν αναφέρονταν στην ηλικιακή περίοδο μεταξύ εικοσιενός και τριάντα.⁴⁷ Πράγματι, η εμφανής ικανότητα των ηλικιωμένων να ανακαλούν την εποχή της νεότητάς τους με ακρίβεια και σε κάποια έκταση μπορεί να εξηγηθεί από δύο παράγοντες: πρώτον, οι αναμνήσεις από την εν λόγω ηλικία τείνουν να είναι οι πιο σταθερές και, δεύτερον, οι ενήλικες μεγαλύτερης ηλικίας έχουν καλύτερη ικανότητα να αφηγούνται το παρελθόν σε σχέση με τους νεότερους. Συγχρόνως, η έρευνα με μεγαλύτερους ηλικιακά ενήλικες έδειξε ότι περίπου το 80% των αναμνήσεων που αναφέρθηκαν ως απάντηση σε τεστ με άμεσες απαντήσεις προέρχονταν από το πρόσφατο παρελθόν. Εντούτοις, το φαινόμενο της «ανασκόπησης ζωής» [life review], μιας αναπόλησης του παρελθόντος, φαίνεται να είναι πιο συνηθισμένο στους γηραιότερους. Πράγματι, από τη δεκαετία του 1960 η ανασκόπηση ζωής ή αναπόληση θεωρείται θετικό στοιχείο της γήρανσης, ενώ μέχρι τότε θεωρείτο ένδειξη γνωσιακής επιδείνωσης.⁴⁸

Με δεδομένο ότι οι γηραιότεροι τείνουν να είναι η κατεχοχίν δεξαμενή πληροφοριών του ερευνητή προφορικής ιστορίας, αυτές οι παρατηρήσεις των νευροεπιστημόνων και των γνωσιακών ψυχολόγων είναι βοηθητικές. Δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι η μνήμη ενός ηλικιωμένου είναι λιγότερο οξεία ή λιγότερο αξιόπιστη από εκείνη ενός νεότερου. Οποιαδήποτε κι αν είναι η ηλικία μας, θυμόμαστε ό,τι θεωρούμε σημαντικό.⁴⁹

Από ελέγχους της μνήμης δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία ότι γυναίκες και άνδρες έχουν διαφορετικές μνημονικές λειτουργίες. Όλα τα στοιχεία που διαθέτουμε δείχνουν ότι τυχόν διαφορές οφείλονται σε διαφορές στο στάδιο της κωδικοποίησης.⁵⁰ Πιθανότατα γυναίκες και άνδρες κωδικοποιούν με διαφορετικό τρόπο, σαν αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησής τους με βάση το φύλο.

Μερικές φορές οι ερευνητές προφορικής ιστορίας θα πουν, χωρίς να μπορούν να γενικεύσουν, ότι οι γυναίκες μιλούν καλύτερα από τους άνδρες για την οικογενειακή τους ζωή και θυμούνται καλύτερα ονόματα και ημερομηνίες σε σχέση με οικογενειακά συμβάντα. Μία μεταπτυχιακή φοιτήτριά μου που πήρε συνεντεύξεις σχετικά με την οικογενειακή ζωή στις δεκαετίες του 1950 και 1960 ανακάλυψε ότι οι γυναίκες ανακαλούν την οικιακή ζωή και περιγράφουν ζωντανά και με περισσότερες λεπτομέρειες σε σχέση με τους άνδρες το εσωτερικό των σπιτιών τους. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι οι τελευταίοι ασχολούνταν με άλλα πράγματα, όπως η δουλειά τους και η κοινωνική ζωή και έμεναν λιγότερο χρόνο στο σπίτι τους, γι' αυτό και οι αναμνήσεις τους είναι λιγότερο λεπτομερειακές. Εναλλακτικά, οι άνδρες πληροφορητές μπορεί να μην αισθάνονται ότι διαθέτουν το κύρος να μιλούν για θέματα που σχετίζονται με το σπίτι τους, λόγω της ύπαρξης στερεοτύπων ως προς τον ρόλο των φύλων, τα οποία καθιστούν το σπίτι «γυναικείο χώρο», ιδιαίτερα αν στη συνέντευξη που παραχωρούν συμμετέχει η σύντροφός τους, η οποία το φροντίζει.⁵¹ Σε μία μελέτη όπου ζητήθηκε από συζύγους, άνδρες και γυναίκες, να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικές με την ιστορία της σχέσης τους, οι γυναίκες παρουσίασαν πολύ πιο ζωντανές και λεπτομερειακές αναμνήσεις (όπως, για παράδειγμα, το πρώτο τους ραντεβού). Επιπλέον, οι άνδρες συμφώνησαν ότι οι γυναίκες τους θυμούνται καλύτερα λεπτομέρειες που σχετίζονται με το παρελθόν τους.⁵² Αυτή η διαφορά είναι πολιτισμική. Στον δυτικό πολιτισμό οι γυναίκες είναι γενικά «ειδικές για τις σχέσεις». Έχουν κοινωνικοποιηθεί για να αποδίδουν σημασία στις στενές προσωπικές σχέσεις, εκείνες διατηρούν επαφές με τους συγγενείς, και αυτό ίσως εξηγήσει επίσης γιατί σε πολλές οικογένειες οι γυναίκες είναι αυτές που συνήθως θυμούνται οικογενειακά γεγονότα-κλειδιά, όπως ημερομηνίες γενεθλίων και επετείων. Επίσης, υπάρχουν κάποια αποδεικτικά στοιχεία που δείχνουν ότι σε σχέση με τους άνδρες οι γυναίκες μπορούν να μιλούν καλύτερα για τα αισθήματα και τα συναισθήματά τους, αλλά και πάλι αυτό μπορεί να αντανακλά απλώς μοτίβα έμφυλης κοινωνικοποίησης και όχι μια σταθερή διαφορά του τρόπου που η μνήμη ανδρών και γυναικών λειτουργεί γνωσιακά.⁵³

Υπάρχουν πολλά στοιχεία σχετικά με συγκεκριμένες διαφορές στον βαθμό που άνδρες και γυναίκες χρησιμοποιούν πλάγιο λόγο στις αφηγήσεις τους, που υποδεικνύουν ότι οι γυναίκες μπορούν να θυμούνται καλύτερα έναν διάλογο. Όμως

ενώ πράγματι το φαινόμενο φαίνεται να ισχύει, δεν υπάρχουν στοιχεία που να υποδεικνύουν ότι η σχετική γυναικεία τάση βασίζεται και στην ακριβή ανάμνηση όσων ειπώθηκαν. Δηλαδή, η προτίμηση των γυναικών να αναφέρουν συζητήσεις και διαλόγους με τη μορφή «είπα και μετά αυτός είπε» δεν έχει καθόλου να κάνει με το πώς λειτουργεί η μνήμη, πολύ δε περισσότερο με κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές στη χρήση της γλώσσας. Εν ολίγοις, οι γυναίκες «προσλαμβάνουν την επικοινωνία σαν μια συνεργατική δραστηριότητα, και οι άνδρες τη θεωρούν μια ανταγωνιστική δραστηριότητα».⁵⁴ Για να αναφέρουμε την Deborah Tannen, «ο διάλογος μετατρέπεται σε δράμα και τους ακροατές σε ερμηνευτές του δράματος».⁵⁵ Έτσι, η χρήση πλάγιου λόγου στις αφηγήσεις είναι μια επινοήση που χρησιμοποιείται συχνότερα από τις γυναίκες παρά από τους άνδρες, με στόχο να δημιουργήσουν μια ανοικτή κοινότητα που συμμετέχει στην ερμηνεία, και φαίνεται ότι συνδέεται ελάχιστα με τη μνήμη.

Με παρόμοιο τρόπο η έρευνα δείχνει ότι οι γυναίκες έχουν την τάση να τοποθετούν τον εαυτό τους σαν υποκείμενο στον ιστό των σχέσεων που αφηγούνται (χρησιμοποιώντας λέξεις όπως «εμείς» ή «εμάς»), ενώ οι άνδρες λένε μια ιστορία τοποθετώντας τον εαυτό τους στο κέντρο (χρησιμοποιώντας λέξεις όπως «εγώ» ή «εμείς»). Το γεγονός αυτό ίσως δηλώνει περισσότερα για τους τρόπους με τους οποίους οι άνδρες και οι γυναίκες επιλέγουν να αφηγηθούν τις ιστορίες τους παρά για το τι ακριβώς θυμούνται.⁵⁶

Η, άραγε, υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο άνδρες και γυναίκες κωδικοποιούν τις αναμνήσεις τους από συμβάντα, με τους άνδρες να τοποθετούν τον εαυτό τους κυρίως στο κέντρο γενικότερων γεγονότων και τις γυναίκες να τον τοποθετούν στο κέντρο οικογενειακών και οικιακών συμβάντων; Οι συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας που πήρε η Marilyn Cohen από Βορειοϊρλανδές από την εργατική τάξη και οι αντίστοιχες της Elizabeth Roberts από γυναίκες από τη βορειοδυτική Αγγλία δείχνουν ότι οι γυναίκες τοποθέτησαν το εαυτό τους σε έναν ιστό σχέσεων με συγγενείς, γείτονες, καθώς και με την ευρύτερη κοινότητα, και ότι οι αναμνήσεις τους υπογραμμίζουν την αλληλοεξάρτηση και αμοιβαιότητα τους.⁵⁷ Όμως, αυτή η έμφυλη μορφή ανάκλησης της μνήμης είναι δυνατόν να υποχωρήσει στον 21ο αιώνα. Καθώς ο ρόλος των γυναικών στην οικονομική, πολιτική και δημόσια ζωή έχει διευρυνθεί, θα πρέπει να αναμενόμενα ότι οι διαφορές ανδρών και γυναικών ενδέχεται να ελαττώνονται.

Μνήμη και τραύμα

Μερικά άτομα διαθέτουν τραυματικές αναμνήσεις. Μπορεί να γίνουν μάρτυρες θανάτων σε ατυχήματα, σεισμούς, πλημμύρες, δολοφονίες, γενοκτονίες ή πολέμους. Και πολλοί μπορεί να βιώνουν πιο καθημερινά τραυματικά συμβάντα, όπως τον

θάνατο ενός προσφιλούς προσώπου, τα οποία με τη σειρά τους μπορεί να περιπλέξουν τη διαδικασία ενθύμησης.

Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας έχουν εργαστεί με άτομα που επέζησαν από τραυματικές καταστάσεις. Αφορούν γεγονότα με παγκόσμιες συνέπειες, όπως το Ολοκαύτωμα του 1941-45, κατά το οποίο τουλάχιστον 6 εκατομμύρια άνθρωποι εξοντώθηκαν με συστηματικό τρόπο από το γερμανικό ναζιστικό καθεστώς, και η τρομοκρατική επίθεση στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου στη Νέα Υόρκη το 2001, με περισσότερους από 3.000 νεκρούς. Περιλαμβάνουν τραυματικά συμβάντα με περισσότερο τοπικές συνέπειες, όπως όσα υπέστησαν οι κάτοικοι της Νέας Ορλεάνης από τον τυφώνα Κατρίνα το 2005, με 1.900 νεκρούς, την καταστροφή στο Hillsborough στην Αγγλία το 1989, όταν 96 φίλαθλοι ποδοπατήθηκαν και έχασαν τη ζωή τους σε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα, η οποία μεταδόθηκε ζωντανά στην τηλεόραση, καθώς και τη σφαγή στο Dunblane στη Σκωτία το 1996, όταν 16 παιδιά ενός δημοτικού σχολείου και μια δασκάλα δολοφονήθηκαν από έναν οπλοφόρο. Οι συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας σχετικά με παρόμοια γεγονότα απαιτούν ανθρώπους που διαθέτουν θάρρος, λόγω της βαθιάς θλίψης που ανακινούν. Και βέβαια ένας άπειρος ερευνητής δεν θα έπρεπε να επιχειρεί τέτοιου είδους συνεντεύξεις. Οι περιστάσεις είναι δύσκολες, σύνθετες, και μπορεί να έχουν σαν αποτέλεσμα μια καταστροφικά λανθασμένη κρίση, η οποία να προκαλέσει επιπρόσθετη δυστυχία σε όλους τους εμπλεκόμενους. Όμως, στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τραυματικής μνήμης όπως εμφανίζεται στις συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας.

Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας έχουν συνείδηση της ευαισθησίας που αναμφίβολα απαιτείται και των δεοντολογικών ζητημάτων που προκύπτουν όταν παίρνουν συνεντεύξεις από άτομα που μπορεί να έχουν τραυματιστεί από γεγονότα των οποίων υπήρξαν μάρτυρες, όμως υποστηρίζουν ότι οι περιγραφές από πρώτο χέρι δεν παρουσιάζουν απλώς μια αυθεντική εικόνα ενός συμβάντος και των συνεπειών του στους ανθρώπους, αλλά, επίσης, ότι είναι δυνατόν να βοηθήσει [η συνέντευξη] τα άτομα αυτά να αναστοχαστούν τις εμπειρίες τους, σαν ένα πρώτο βήμα στο δρόμο της ανάκαμψης. Ο Stephen Sloan συνοψίζει αυτές τις παρατηρήσεις στο πλαίσιο συνεντεύξεων που πήρε από επιζήσαντες αμέσως μετά τον τυφώνα Κατρίνα:

Μια πρώτη παρατήρηση στα πλαίσια ενός προγράμματος συνεντεύξεων αμέσως μετά το συμβάν είναι η πανταχού παρούσα διαπίστωση ότι η εμπειρία είναι ακατέργαστη. Η καταστροφή, ταυτόχρονα συναισθηματική και φυσική, είναι ολοφάνερη. [...] Οι άνθρωποι είναι πληγωμένοι, μπερδεμένοι και απροσανατόλιστοι. Η αυτοκυριαρχία είναι συχνά φευγαλέα και τα συναισθήματα μπορεί να είναι αδύνατον να αντιμετωπιστούν. Καθώς αρχίζουν σιγά σιγά να συνέρχονται, οι κάτοικοι προσπαθούν να καταλάβουν τι συνέβη.⁵⁸

Έχοντας, λοιπόν, αυτό υπόψη, όλοι αποδέχονται ότι θυμόμαστε τις τραυματικές εμπειρίες με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι τις καθημερινές. Όμως, δεν υπάρχει συμφωνία για την ακριβή σχέση τραύματος και μνήμης.⁵⁹ Σε ορισμένες περιπτώσεις ένα γεγονός με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση μπορεί να ανακληθεί ολοκλήρα και με ακρίβεια· σε άλλες κάποιος μπορεί να μην είναι σε θέση να θυμηθεί τις λεπτομέρειες ή να μην μπορεί να παρουσιάσει μια συνεκτική αφήγηση. Ασφαλώς, εδώ λειτουργούν υποσυνείδητοι παράγοντες. Ορισμένα άτομα απωθούν βιωβάσταχτες ή επώδυνες αναμνήσεις στα πλαίσια ενός μηχανισμού άμυνας και επιβίωσης. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο θεωρούσαν αρχικά δειλούς τους στρατιώτες που αρνούσαν να συνεχίζουν να πολεμούν (και κάποιιοι εκτελέστηκαν από στρατοδικεία), όμως στο τέλος του πολέμου διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για μια νευρική διαταραχή γνωστή ως «το σοκ της οβίδας» [shell shock]. Σήμερα το σύνδρομο αυτό ονομάζεται διαταραχή μετατραυματικού στρες (PTSD),* μια σοβαρή και διαρκής συναισθηματική αντίδραση σε ένα ακραίο ψυχολογικό τραύμα, όταν απειλείται η ζωή ενός ατόμου ή κάποιου άλλου. Αυτό μπορεί να εξηγήσει γιατί μερικοί άνθρωποι είτε δεν μπορούν να θυμηθούν μια τραυματική εμπειρία είτε, αντίθετα, τη θυμούνται με κάθε λεπτομέρεια. Πολιτισμικές επιταγές μπορεί να σκεπάσουν ή να φιμώσουν τη μνήμη όσων έχουν βιώσει τραυματικά γεγονότα. Για παράδειγμα, συχνά βετεράνοι του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου υιοθετούσαν «στρατηγικές σιωπής» όταν επέστρεφαν από τον πόλεμο και σπάνια διαπιστωνόταν ότι έπασχαν από μια ψυχολογική διαταραχή.⁶⁰

Είναι σαφές ότι οι μνημονικές αφηγήσεις που παράγουν άτομα που επέζησαν από τραυματικές καταστάσεις είναι διαφορετικές από τις συνηθισμένες ιστορίες, κυρίως επειδή δεν έχουν αντιμετωπίσει ακόμη αυτό που τους συνέβη στο παρελθόν· με βάση όσα έχουμε ήδη αναφέρει στα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, δεν έχουν καταφέρει ή, πιθανότατα, δεν επιχειρήσαν να αποκτήσουν αυτοκυριαρχία. Συχνά οι προφορικές μαρτυρίες για τραυματικά γεγονότα συλλέγονται αμέσως μετά το συμβάν, όχι δεκαετίες αργότερα, και όσοι επέζησαν δεν έχουν πλήρως αφομοιώσει και αξιολογήσει την εμπειρία που βίωσαν. Αυτό μπορεί να τους αποτρέψει από την παραγωγή μιας ώριμης και συνεκτικής αφήγησης. Οι περιγραφές τους μπορεί να είναι λεκτικά ασύνδετες, βαθιά συναισθηματικές, και να αναστατώνουν τόσο τους ίδιους όσο και τους ακροατές τους. Με τη γλώσσα των ψυχολόγων, δεν έχουν αντιμετωπίσει το πρόβλημά τους. Σύμφωνα με τον Dori Laub, έναν από τους επιζώντες του Ολοκαυτώματος, ο οποίος δούλεψε με άλλους επιζήσαντες: «Όσοι επέζησαν από μια τραυματική εμπειρία δεν ζουν με αναμνήσεις του παρελθόντος

* Στους επιζήσαντες μαχητές του ελληνικού εμφυλίου το φαινόμενο είναι γνωστό ως «πολεμίδα». (Σ.τ.Ε.)

αλλά με ένα συμβάν που δεν μπόρεσαν να το οδηγήσουν στην ολοκλήρωσή του, το οποίο δεν έχει τέλος, δεν πέτυχαν τον τερματισμό του και, συνεπώς, όσον αφορά τους ίδιους, διαρκεί ακόμη και από κάθε άποψη είναι εντελώς σύγχρονο». ⁶¹ Παρόμοιες αντιδράσεις σε τραυματικές εμπειρίες εντοπίζονται σε συνεντεύξεις με γαλλοεβραίους επιζήσαντες του Ολοκαυτώματος που έχασαν τους γονείς τους. Ανέφεραν ότι εξακολουθούσαν να μην είναι βέβαιοι για τον θάνατο των γονέων τους και ότι δεν μπορούσαν να τους θρηνήσουν. Ακόμη και σε προχωρημένη ηλικία είχαν «ένα επώδυνο τραύμα, διαρκώς παρόν, που τους εγκλωβίζει τόσο ώστε εξακολουθούσε να είναι αδύνατον να μιλήσουν γι' αυτό, ακόμη και μια ολόκληρη ζωή αργότερα». ⁶² Όσοι επέζησαν από παρόμοιες καταστάσεις είναι εγκλωβισμένοι και μόνο μια μορφή θεραπείας μπορεί να βοηθήσει στην ανακατασκευή του τραυματικού γεγονότος, για να τερματιστεί η επίδρασή του. Και θα πρέπει να προσέχουμε να μην υποθέτουμε ότι η συνέντευξη προφορικής ιστορίας θα μπορούσε να παίξει αυτόν τον ρόλο. Μετά το τέλος του καθεστώτος του απάρτχάιτ [στη Νότιο Αφρική] η Επιτροπή Αλήθειας και Συμφιλίωσης έδειξε ότι επιτρέποντας να ειπωθούν ιστορίες και μέσω της αναβίωσης των αναμνήσεων δεν καταφέρνουμε πάντα να αντιμετωπίσουμε παρόμοια προβλήματα, επειδή τα σημαντικά παγκόσμια προβλήματα παραμένουν άλυτα και η συνέπεια μπορεί να είναι η παράταση του συναισθηματικού άγχους και η αναθέρμανση των ανταγωνισμών. ⁶³

Η έκταση στην οποία επηρεάζονται από το τραύμα η μνήμη και η διαδικασία της ενθύμησης είναι δυνατόν να αναλυθεί αν παρατηρήσουμε δύο στοιχεία: την ακρίβεια ή την αξιοπιστία, και την ικανότητα ανάκλησης συναισθημάτων. Αν αμφισβητήσουμε την αξιοπιστία της μνήμης όσων επέζησαν από μια τραυματική εμπειρία δείχνουμε έλλειψη ευαισθησίας. Συχνά τα γεγονότα που ανακαλούνται ανήκουν στο απώτερο παρελθόν και είναι δύσκολο να εκφραστούν με λόγια. Είναι αναμενόμενο ότι παρόμοιες μαρτυρίες περιέχουν κάποιες ανακρίβειες, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αμφισβητηθεί η αξία μιας μαρτυρίας συνολικά. Και, όπως σημειώνει κάποιος επιστήμονας, «καθώς οι μαρτυρίες είναι ανθρώπινα τεκμήρια και όχι απλώς ιστορικές πηγές, η επώδυνη αλληλεπίδραση μεταξύ παρελθόντος και παρόντος αποκτά μια βαρύτητα που υπερβαίνει το ζήτημα της ακρίβειας». ⁶⁴ Δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι όσοι επέζησαν από τραυματικές καταστάσεις θυμούνται πιο συχνά εσφαλμένα [misremember] συμβάντα σε σχέση με άλλους. Όμως, όπως δείχνει ο Mark Roseman στην ευαίσθητη και διαφωτιστική ανάλυση της μαρτυρίας της Marianne Ellenbogen, η οποία επέζησε από το Ολοκαύτωμα, αν διακρίνουμε την ακρίβεια ή τις ανακολουθίες ανάμεσα σε μια προσωπική περιγραφή και γραπτές πηγές της εποχής εκείνης μπορούμε να αποκαλύψουμε κάτι σχετικά με την προσπάθεια του εν λόγω ατόμου να αντιμετωπίσει το τραύμα του. Στην περίπτωση της Marianne, οι ανακολουθίες που ανακάλυψε ο Roseman

αινδένονταν όλες με στιγμές έντονης τραυματικής εμπειρίας (τη φυγή της Marianne πριν να απελαθούν η οικογένειά της κι ο αρραβωνιαστικός της από τη Γερμανία στην Πολωνία). Η εν λόγω τραυματική εμπειρία της προκάλεσε αισθήματα έντονης ενοχής. Ο Roseman προτείνει ότι οι μικρές ανακολουθίες της μαρτυρίας της (για παράδειγμα, όταν δήλωσε ότι πέρασε το τελευταίο της βράδυ με τον αρραβωνιαστικό της, όταν είναι σαφές από άλλες πηγές ότι αυτό δεν συνέβη) ήταν μια προσπάθεια να αντιμετωπίσει τις ενοχές της. Η Marianne προσπαθούσε να ελέγξει μια μνήμη που διαφορετικά θα ήταν ανυπόφορη. «Οι λεπτομέρειες δεν ήταν τόσο σημαντικές», γράφει ο Roseman, «σημαντικό ήταν να μην εκτεθεί σε ένα αφόρητο παρελθόν ως αδύναμο και παθητικό θύμα». ⁶⁵

Για τον ερευνητή προφορικής ιστορίας είναι αναμενόμενο ότι η ανάκληση παρόμοιων τραυματικών εμπειριών από τους αφηγητές θα συνοδεύεται από συναισθηματική φόρτιση. Πράγματι, η προσπάθεια να αποσπασουμε παρόμοιες αφηγήσεις συχνά προκαλεί συναισθηματικές αντιδράσεις. Ο Roseman θυμάται πώς έλειπα σε κλάματα ένας από αυτούς που του παραχώρησαν συνέντευξη, όταν είδε φωτογραφίες του αδελφού του που τον σκότωσαν οι γερμανοί ναζί—ο ίδιος δεν είχε δικές του φωτογραφίες. Ωστόσο, υπάρχουν και στοιχεία που δείχνουν ότι πολλοί από αυτούς που επιβίωσαν από τραυματικές εμπειρίες τις αφηγούνται ως απλά γεγονότα, χωρίς ιδιαίτερα συναισθήματα. ⁶⁶ Αυτή η αποστασιοποίηση είναι ένας αμυντικός μηχανισμός που επιτρέπει στον αφηγητή να πάρει απόσταση από τα γεγονότα. Όμως, όπως ήδη αναφέρθηκε στο κεφάλαιο αυτό, είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να ανακαλέσουμε ένα συναισθηματικό όπως ακριβώς βιώθηκε. Ο James αναφέρει: «Η πιθανότητα αναβίωσης συναισθημάτων στην ανάμνηση [...] είναι πολύ μικρή. Μπορούμε να θυμόμαστε ότι αντιμετωπίσαμε μια θλίψη ή μια μεγάλη χαρά αλλά όχι όπως ακριβώς τις βιώσαμε». ⁶⁷ Ενώ η μνήμη σχετικά με ένα γεγονός που προκαλεί συναισθήματα μπορεί να είναι πολύ ακριβής ως προς την πληροφορία που θα παρέχει, κατά πάσα πιθανότητα η ανάμνηση του συναισθήματος που βιώθηκε εκείνη τη στιγμή είναι πιθανόν να μην είναι ακριβής ή, τουλάχιστον, είναι πολύ δύσκολο να εκφραστεί. Θα πρέπει, λοιπόν, σε μια συνέντευξη προφορικής ιστορίας να είμαστε προσεκτικοί πότε θα ρωτήσουμε κάποιον «και πώς αισθάνθηκε;» Η απάντηση που θα πάρουμε μπορεί απλώς να είναι μια περιγραφή του συμβάντος ή, το πολύ-πολύ, μια πολύ καλή προσπάθεια ανάκλησης των συναισθημάτων που εκφράστηκαν εκείνη τη στιγμή.

Η εκτεταμένη δουλειά που έχουν κάνει οι ερευνητές προφορικής ιστορίας με άτομα που επέζησαν από τραυματικές εμπειρίες αποτελεί τεκμήριο της δεξιοτήτας και της ενουαίσθησης που επέδειξαν, οι οποίοι έχουν πεισθεί ότι είναι σημαντικό για τους επιζήσαντες να πουν την ιστορία τους. Οι Hunt και Robbins, που δούλεψαν με βετεράνους του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, συμπέραναν ότι «ο βετεράνος είναι

κάποιος που έχει τραυματιστεί και έχει αναπτύξει μια αφήγηση για την τραυματική του εμπειρία, κάποιος που έχει ανάγκη να μιλήσει γι' αυτήν προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αναμνήσεις του [...] μόνο μέσω της αφηγηματικής ανάπτυξης θα συμφιλιωθούν με τις αναμνήσεις τους». ⁶⁸ Όμως, άτομα που εξιστορούν ιστορίες για ένα τραυματικό γεγονός μπορεί να δυσκολεύονται να τις πουν, ακόμη και να τις κάνουν να αποκτήσουν συνοχή για τους ίδιους, και πολύ περισσότερο για κάποιον στον οποίο τις αφηγούνται. Όπως λέει ο Barclay, με βάση την εμπειρία του από συνεντεύξεις με επιζήσαντες από το Ολοκαύτωμα, «δεν υπάρχουν γνωστές αφηγηματικές δομές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως σημεία αναφοράς, από τα οποία θα ανασυνθέσουν τραυματικές εμπειρίες όπως εκείνες που συνδέονται με την καθημερινή εμπειρία να βλέπεις να «επιλέγονται» για επικείμενο θάνατο κάποιοι και να εξολοθρευτούν». ⁶⁹ Το αποτέλεσμα της ανικανότητας κάποιου να πει την ιστορία του (όχι επειδή δεν θυμάται αλλά επειδή δεν υπάρχουν πλαίσια για να εντάξει και να ταξινομήσει τις αναμνήσεις του) είναι «η κατασκευή αποσπασματικών προσωπικών ιστοριών και μεμονωμένων στιγμών τρομακτικής και ανεπίποτης γνώσης». ⁷⁰ Στο Κεφάλαιο 6, το οποίο αναλύει τις αφηγηματικές δομές που προϋπάρχουν στις βιοαφηγήσεις, θα ασχοληθούμε πιο αναλυτικά με αυτή την πλευρά των προφορικών μαρτυριών.

Συλλογική μνήμη

Έχει αποδειχθεί ότι για τους ερευνητές προφορικής ιστορίας η έννοια της συλλογικής μνήμης (μερικές φορές αναφέρεται ως κοινωνική μνήμη) έχει τεράστια σημασία, διότι συμβάλλει στην κατανόηση του τρόπου που κατασκευάζονται οι ατομικές μνήμες.

Ο όρος «συλλογική μνήμη» επινοήθηκε από τον κοινωνιολόγο Maurice Halbwachs, και παρουσιάζεται στο βιβλίο του *On collective Memory* που εκδόθηκε το 1950.* Υποστήριξε ότι όσοι θυμούνται χρησιμοποιούν κοινωνικά πλαίσια, δηλαδή «η ατομική μνήμη είναι μέρος ή ακόμη και μια πλευρά της μνήμης των ομάδων». ⁷¹ Εξήγησε:

Δεν καταλαβαίνουμε καλά την κάθε ανάμνηση, όπως εμφανίζεται στην ατομική σκέψη, παρά μόνο αν την ανατοποθετήσουμε στη σκέψη της αντίστοιχης ομάδας. Δεν καταλαβαίνουμε καλά ποια είναι η σχετική τους δύναμη και πώς συνδυάζονται στην ατομική

* Το βιβλίο *On Collective Memory* (1992) είναι αγγλική μετάφραση (μέρους) του βιβλίου του Maurice Halbwachs με τίτλο *Les cadres sociaux de la memoire*, που κυκλοφόρησε το 1925. Η ελληνική μετάφραση κυκλοφόρησε το 2013, με τίτλο *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. (Σ.τ.Ε.)

κή σκέψη, παρά μόνο αν συνδέσουμε το άτομο με τις διάφορες ομάδες στις οποίες συγχρόνως ανήκει. ^{72*}

Με απλά λόγια, ο Halbwachs υποστήριξε ότι η μνήμη ενός ατόμου τοποθετείται πάντα εντός μιας συλλογικής ή ομαδικής συνείδησης ενός γεγονότος ή μιας εμπειρίας. Η μνήμη μπορεί να μας φαίνεται προσωπική, αλλά πάντα επηρεάζεται από κοινές μνήμες, σε μια οικογένεια, μια κοινότητα, ακόμη και σε εθνικό επίπεδο. Επιπλέον, για τον Halbwachs η μνήμη έχει ως λειτουργία να μας ενώνει κοινωνικά, που σημαίνει ότι οι από κοινού συμφωνημένες μνήμες θα κυριαρχούν, ενώ οι εναλλακτικές θα απολαμβάνουν μικρής αναγνώρισης και, συνεπώς, θα χάνονται.

Για τον Halbwachs, και για ορισμένους που συμφωνούν μαζί του, η ατομική μνήμη ή συνείδηση είναι διαχωρίσιμη από τη συλλογική. «Οι ίδιες οι γλωσσικές και αφηγηματικές μορφές που χρησιμοποιούμε για να εκφράσουμε αναμνήσεις, ακόμη και αυτοβιογραφικές αναμνήσεις, είναι διαχωρίσιμες από τα κοινωνικά πρότυπα αληθοφάνειας και αυθεντικότητας που ενσωματώνουν». ⁷³ Αυτό σημαίνει ότι οι ατομικές μνήμες ανακαλούνται μέσα από τη χρήση της γλώσσας και των πλαισίων που θεωρούν αποδεκτά ή κατανοητά η κοινωνία ή οι ομάδες στις οποίες τα άτομα αναγνωρίζουν ότι ανήκουν. Έτσι, για παράδειγμα, οι βιοαφηγήσεις από γκέι και λεσβίες θα μπορούσαν να ενταχθούν στη λογική του «coming out», και οι γυναίκες που μεγάλωσαν στη δεκαετία του 1960 θα μπορούσαν να πουν τις ιστορίες τους στα πλαίσια της γυναικείας χειραφέτησης. Όμως, όπως δηλώνουν οι Fentress και Wickham, αυτό αφήνει αναπάντητο το πρόβλημα του «πώς θα μπορούσε να συνδέεται η ατομική συνείδηση με τις συνειδήσεις των συλλογικοτήτων που δημιουργήσαν τα άτομα αυτά», κι έτσι παραμένει «μια έννοια συλλογικής συνείδησης η οποία κατά περιεργό τρόπο έχει αποσυνδεθεί από τις πραγματικές διανοητικές διαδικασίες κάθε επιμέρους ατόμου». ⁷⁴ Για να είμαστε δίκαιοι, ο Halbwachs δεν υποστήριξε ότι δεν υπάρχει ατομική μνήμη ή ότι η ατομική ή αυτοβιογραφική μνήμη δεν μπορούσε να υπάρξει ανεξάρτητα από τη συλλογική, αλλά ότι «τα πλαίσιά της περικλείουν και συνδέουν μεταξύ τους τις πιο προσωπικές αναμνήσεις μας». ^{75**} Είναι ακριβώς αυτή η σχέση ανάμεσα σε αυτοβιογραφικό και συλλογικό που έχει συγκεντρώσει την προσοχή των ερευνητών προφορικής ιστορίας, οι οποίοι συνθηθίζουν να συγκεντρώνουν προσωπικές ενθυμώσεις ή σύνολα προσωπικών ενθυμώσεων, και οι οποίοι όμως έχουν επίγνωση ότι αυτές σχηματίζονται και διαμορφώνονται από εξωτερικές επιδράσεις, που περιλαμβάνουν συλλογικές ενθυμώσεις

* Βλ. Maurice Halbwachs, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, μτφρ. Ελευθερία Ζέη, Νεφέλη, Αθήνα, 2013, σσ. 174-175. (Σ.τ.Ε.)

** Στο ίδιο, σ. 175. (Σ.τ.Ε.)

του παρελθόντος. Το αποτέλεσμα είναι ότι η έννοια της συλλογικής μνήμης ενδιαι-
φέρει τους ερευνητές προφορικής ιστορίας, ωστόσο η εμπειρία μας από τις συνε-
ντεύξεις που βασίζονται σε μια προσωπική σχέση μάς αποτρέπει από το να δούμε
πώς οι αφηγήσεις τους μπορεί απλώς να είναι μια έκφραση συλλογικής συνείδησης.

Ευτυχώς υπάρχουν μερικές ενδιάμεσες θεωρητικές απόψεις που αποδέχονται την
έννοια της συλλογικής μνήμης και τη δύναμη που διαθέτει να διαμορφώνει ή να
περιορίζει τις ατομικές αναπολήσεις, αλλά αναγνωρίζουν επίσης τη μοναδικότητα
και την αυθεντικότητα της ατομικής μνήμης – και την αμοιβαία σύγκρουσή τους. Το
1982 το Popular Memory Group στη Μ. Βρετανία επινόησε τον όρο «λαϊκή μνήμη»
[popular memory] ως μέσο ταυτοποίησης της σχέσης μεταξύ προσωπικού και
συλλογικού. Υποστήριξε ότι η λαϊκή μνήμη περιλαμβάνει την παραγωγή μνήμης για
το παρελθόν, στην οποία όλοι εμπλεκόμαστε και την οποία όλοι έχουμε τη δυνατό-
τητα να αναδιαμορφώσουμε. Ενώ αναγνώρισε ότι ανά πάσα στιγμή κάποιες ανα-
παραστάσεις του παρελθόντος διαθέτουν μεγαλύτερη δύναμη ή κυριαρχία, πρόσθεσε
ότι καμία δημόσια αναπαράσταση δεν μπορεί «να εγκατασταθεί μονολιθικά ή να γί-
νει πιστευτή παντού». ⁷⁶ Πράγματι, υπάρχει πάντα διαμάχη για τις αναπαραστάσεις
του παρελθόντος, προερχόμενες από κυρίαρχες, υποτελείς ή περιθωριοποιημένες ο-
μάδες, όμως πάντα υπάρχει μια αμοιβαία σχέση μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας μνή-
μης. Το εξήγησαν ως εξής:

[Η λαϊκή μνήμη] αποτελεί αναγκαστικά μια *σχεσιακή* μελέτη. Πρέπει να συνυπολογί-
σει την κυρίαρχη ιστορική αναπαράσταση στο δημόσιο πεδίο καθώς και τις προσπάθειες
να ακουστούν ή να γενικευτούν περιθωριοποιημένες ή ιδιωτικές εμπειρίες. Όπως σε όλες
τις διαμάχες, πρέπει να υπάρχουν δύο πλευρές. Στο επίπεδο συγκεκριμένων μελετών οι
ιδιωτικές μνήμες δεν μπορούν εύκολα να αποδεσμευτούν από τις επιδράσεις των κυ-
ρίαρχων ιστορικών λόγων. Συχνά είναι αυτοί που προσφέρουν καθαυτούς τους όρους
μέσω των οποίων αναλύεται μια ιδιωτική ιστορία. [...] Από την άλλη πλευρά, οι δημό-
σιοι λόγοι ανατροφοδοτούνται από τις πρωτογενείς καταγραφές συμβάντων κατά τη
διάρκεια των καθημερινών συναλλαγών και ενσωματώνουν την πρακτική γνώση των ι-
στορικών δρώντων υποκειμένων. ⁷⁷

Έτσι, εδώ έχουμε ένα θεωρητικό μοντέλο που λαμβάνει υπόψη την προσωπι-
κή ή ιδιωτική μνήμη και αναγνωρίζει την επίδρασή της στη συγκρότηση της λαϊ-
κής μνήμης, και αντιστρόφως. Συγχρόνως, όμως, η εν λόγω θεωρητική τοποθέτηση
αναγνωρίζει τις σχέσεις εξουσίας που υπάρχουν στην επικράτεια του σχηματισμού
της λαϊκής μνήμης. Η διαμόρφωση της ιστορίας, ή η κατασκευή εικόνων του πα-
ρελθόντος σε κάθε κοινωνία, είναι το αποτέλεσμα ενός αγώνα κυριαρχίας μιας συγ-
κεκριμένης ερμηνείας ενός συμβάντος ή μιας περιόδου. Και όταν εμφανίζεται μια
ηγεμονική άποψη συνήθως αποκλείει ή αποσιωπά εναλλακτικές ή αντίθετες ερ-
μηνείες. Όσοι υποστηρίζουν εναλλακτικές ερμηνείες δυσκολεύονται να αφηγηθούν

ή να εκφράσουν τις αναμνήσεις τους, επειδή δεν μπορούν να τις συνταιριάξουν με
την κυρίαρχη αφήγηση, τη συλλογική μνήμη. Έτσι, στο παρελθόν περιθωριοποι-
ημένες ομάδες συχνά φημώθηκαν επειδή οι αναμνήσεις τους δεν ταυτίζονταν με την
κυρίαρχη ή ηγεμονική εκδοχή της ιστορίας. Όπως έδειξε η δουλειά του Alistair Tho-
pison με τον Fred Farrall (τη μελετήσαμε αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο),
αυτή η τοποθέτηση μπορεί να ισχύσει σε επίπεδο ατόμου ή ομάδας. ⁷⁸

Η συλλογική ή λαϊκή μνήμη δεν είναι στατική. Οι κυρίαρχες ερμηνείες του πα-
ρελθόντος μετακινούνται και αλλάζουν καθώς οι περιθωριοποιημένες κατά το πα-
ρελθόν φωνές αρχίζουν να ακούγονται και να ενσωματώνονται. Στο σημείο αυτό η
προφορική ιστορία μπορεί να έχει κάποιον ρόλο στη διαμάχη σε σχέση με τη μνή-
μη. Σε μια πρόσφατη μελέτη αναμνήσεων από τον ονομαζόμενο «χειμώνα της δυ-
σφορίας», το 1978-79, όταν η Μ. Βρετανία είχε παραλύσει από τις απεργίες στη βιο-
μηχανία, η Tara Martin έδειξε πώς οι μετέπειτα μντιακές και πολιτικές επαναναγνώσεις
βοήθησαν να διαμορφωθεί μια συλλογική μνήμη της εποχής σαν «μια παρακατα-
θήκη διαφορετικών γεγονότων μεταξύ 1974 και 1985, που συλλογικά νοηματοδό-
τησε τις παλιές κακές μέρες του σοσιαλισμού». ⁷⁹ Ωστόσο, μέσα από συνεντεύξεις με
άτομα που είχαν ενεργό συμμετοχή στις απεργιακές κινητοποιήσεις τα χρόνια εκεί-
να της πολιτικής και οικονομικής αναταραχής, η Martin φωτίζει μια υπόγεια ροή
αναμνήσεων, αυτό που περιγράφει σαν μια «υποχθόνια μνήμη», η οποία αντιπαράτι-
θεται στις νοηματοδοτήσεις που γενικά αποδίδονται σε εκείνη την εποχή από τους
δημόσιους λόγους. Οι ατομικές αντι-μνήμες, ιδιαίτερα των γυναικών που συμμε-
τείχαν στις εργατικές κινητοποιήσεις, περιγράφουν την περίοδο εκείνη σαν μια εποχή
όπου ιδιαίτερα οι γυναίκες κατάφεραν να εξελιχθούν σε μια περιοχή του εργατικού
κινήματος που μέχρι τότε θεωρείτο «κόσμος των ανδρών».

Παρομοίως, η ιστορία της Κίνησης για την Απελευθέρωση των Γυναικών στη
Μ. Βρετανία κατά τη δεκαετία του 1970 είναι το αντικείμενο ενός αγώνα μεταξύ α-
ναπαραστάσεων: δημιουργήθηκε, εν πολλοίς από τα μέσα επικοινωνίας, μια κυ-
ρίαρχη αναπαράσταση της κίνησης απελευθέρωσης των γυναικών, που εμφάνιζε
εξαγριωμένες γυναίκες να καίνε στηθόδεσμους [bra burners] και να μισούν τους άν-
δρες· μια δεύτερη, περισσότερο ηρωική ιστορία, προήλθε από τα απομνημονεύματα
γυναικών που ηγήθηκαν της κίνησης· και, πρόσφατα, υπήρξε ένα τρίτο είδος α-
νάκλισης της μνήμης, που βασίζεται σε τοπικούς και οικογενειακούς αγώνες απλών
μελών του φεμινιστικού κινήματος. ⁸⁰ Σ' αυτή την περίπτωση η διεκδίκηση της μνή-
μης δεν συνδέεται τόσο με ό,τι συνέβη αλλά με τις σχετικές νοηματοδοτήσεις. Σή-
μερα στα μέσα επικοινωνίας η Κίνηση για την Απελευθέρωση των Γυναικών συ-
χνά, και χωρίς ιδιαίτερη σκέψη, εξισώνεται με μια ιδιαίτερα «αποθητική» μορφή
ριζοσπαστικού φεμινισμού, μια αναπαράσταση που έχει μικρή σχέση με κάθε
μορφή μνήμης. Για τις ακτιβίστριες φεμινίστριες εκείνης της εποχής η μνήμη επι-

βεβαιώνει τη δική τους εκδοχή για τα γεγονότα, στην οποία κυριαρχούν οι συγκεκριμένες ντρώσεις, τα συνέδρια, οι εκδόσεις και οι πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, μερικές φορές σε διεθνές επίπεδο. Από την άλλη πλευρά γυναίκες που απλώς έτρεφαν συμπάθεια για το κίνημα έχουν προσωπικές αναμνήσεις από την πόλη ή το χωριό τους, που μπορεί να αντιπαρατίθενται με τις εκδοχές των μέσων επικοινωνίας ή με αυτές των ηγετικών προσωπικοτήτων, και οι οποίες ταυτόχρονα μεταφέρουν πολύ προσωπικές εμπειρίες από την πνευματική και φυσική τους σύνδεση με το γυναικείο κίνημα. Έτσι, λοιπόν, δεν υπάρχει μια μοναδική κυρίαρχη «συλλογική μνήμη» αλλά η μνήμη του γυναικείου κινήματος τείνει να γίνει πιο αποσπασματική καθώς νέες έρευνες προσφέρουν τη δυνατότητα να ακουστεί η φωνή των απλών μελών.

Η συλλογική μνήμη συχνά μεταλλάσσεται σ' αυτό που ονομάζεται «δημόσια μνήμη». Είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται για να αναφερθούμε στους τρόπους με τους οποίους συμβάντα ή εμπειρίες εορτάζονται ή μνημονεύονται δημοσίως (άλλοτε υπό την αιγίδα του κράτους και άλλοτε μέσα από την προβολή τους από τα μέσα επικοινωνίας), ενισχύοντας έτσι μια συγκεκριμένη εκδοχή του παρελθόντος. Όταν έχει προσεγγίσει αυτό το στάδιο, η ένταση μεταξύ ιδιωτικής και συλλογικής μνήμης μπορεί να οξυνθεί. Στην περίπτωση της καθιέρωσης της Anzac Day ως εθνικής εορτής προς τιμήν του «σκαπανέα» στην Αυστραλία, ο Thomson έδειξε πώς η δημόσια ανάμνηση μπόρεσε ταυτόχρονα να λειτουργήσει θετικά για κάποιους βετεράνους του πολέμου, αλλά σε άλλους, όπως στον Fred Farrall, προκάλεσε μεγάλη δυσφορία.⁸¹ Στη Μ. Βρετανία, ο ετήσιος εορτασμός σε ανάμνηση των πολέμων του παρελθόντος, η Remembrance Sunday, δημιουργεί τη δημόσια εικόνα εκείνου που θεωρείται άξιος να αποτελεί αντικείμενο ενθύμησης. Το γεγονός ότι μέχρι πολύ πρόσφατα δεν είχαν συμπεριληφθεί οι γυναίκες βετεράνοι που εργάστηκαν στη Στρατιά Ξηράς [Land Army], καθώς και οι ονομαζόμενοι Bevin Boys, άνδρες που επιστρατεύτηκαν για να εργαστούν στα ορυχεία κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, σημαίνει ότι τα μέλη αυτών των ομάδων δεν διέθεταν ένα πλαίσιο για να αντιμετωπίσουν θετικά τις αναμνήσεις τους από τα χρόνια του πολέμου.⁸² Παρόμοια εμπειρία είχαν στρατιώτες από την Καραϊβική που πολέμησαν στο πλευρό της Μ. Βρετανίας, οι οποίοι σοκαρίστηκαν όταν διαπίστωσαν ότι η πλειοψηφία των Βρετανών αγνοούσε το συγκεκριμένο γεγονός.⁸³ Στην περίπτωση της Home Guard, του πολιτικού σώματος που είχε αναλάβει την προστασία της χώρας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Summerfield και Peniston-Bird δείχνουν πώς οι προφορικές μαρτυρίες των ανδρών μελών της διαμορφώθηκαν από την επίσημη δημόσια ρητορική, η οποία έδωσε έμφαση στη συμμετοχή των πολιτών ως μια στιγμή εθνικής ενότητας όπου ο καθένας έπρεπε να αναλάβει «αυτό που του αναλογούσε».⁸⁴ Όμως, οι αναμνήσεις επηρεάστηκαν και από τις αναπαραστά-

σεις των μέσων επικοινωνίας, από τη δημοφιλή τηλεοπτική σειρά *Dad's Army*, που παρουσίασε τη Home Guard με χιουμοριστικό και σατιρικό τρόπο. Οι συγγραφείς δείχνουν πώς σε κάποιους από αυτούς που παραχώρησαν συνέντευξη η σειρά «περιόρισε τις πιθανότητες της αναπόλησης», ενώ σε άλλους πρόσφερε ένα πλαίσιο ανάκλησης της μνήμης.⁸⁵

Εφαρμογή

Γιώς οι ερευνητές προφορικής ιστορίας παραπέμπουν στη θεωρία της μνήμης; Προφανώς, έχουν μετακινηθεί από την απλή πρόσβαση στις αναμνήσεις των ανθρώπων θεωρώντας ότι είναι μια αποθήκη γεγονότων, προκειμένου να ανακατασκευάσουν το παρελθόν. Είναι πιο πιθανό να ενδιαφέρονται για το πώς κάποιοι θυμούνται το παρελθόν. Σ' αυτό το εγχείρημα παρακολουθούν στενά την ακόμη μεγαλύτερη «στροφή στη μνήμη» της ιστορικής έρευνας, ένα εγχείρημα που περιέλαβε το ενδιαφέρον για τις αναμνηστικές τελετές, την αναπαράσταση, τη μνημόνευση και την «πράξη της μαρτυρίας».⁸⁶ Αυτό είναι ό,τι έχει περιγραφεί ως πολιτισμική ιστορία της ενθύμησης, μια σύνθετη συνύφανση προσωπικής και ιστορικής μνήμης. Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας βρίσκονται στην ακμή της δημιουργίας και συγγραφής αυτού του είδους της πολιτισμικής ιστορίας, επειδή εργάζονται ενεργά για να δημιουργήσουν μνημονικές αφηγήσεις και συνεπώς για να τις δημοσιοποιήσουν, «κάνοντας τη μνήμη κοινωνική», όπως την περιγράφει η Linda Hamilton.⁸⁷ Στην καρδιά αυτής της εργασίας είναι η σχέση μεταξύ προσωπικής και κοινωνικής, ιδιωτικής και δημόσιας μνήμης. Εγγενής σε σχεδόν όλες τις συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικής και συλλογικής ή κοινωνικής μνήμης.

Η σχέση μεταξύ ατομικής και συλλογικής μνήμης

Οι θεωρίες της συλλογικής και λαϊκής μνήμης είναι εξαιρετικά χρήσιμες στους ερευνητές προφορικής ιστορίας που επιδιώκουν να ερμηνεύσουν τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα ανακαλούν το παρελθόν, κυρίως επειδή ως ιστορικοί, αν και μας ενδιαφέρουν οι προσωπικές αναμνήσεις των ανθρώπων, θέλουμε να είμαστε σε θέση να τις χρησιμοποιούμε για να δώσουμε μια ευρύτερη εικόνα. Όμως, πάντα υπήρχαν προβληματισμοί ότι έτσι δημιουργείται ο κίνδυνος να μειωθεί η σημασία του ατομικού. Η θεωρία της λαϊκής μνήμης, όπως έχουμε δει, πρότεινε έναν τρόπο να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα αυτό. Η έννοια της κοινωνικής μνήμης, όπως

προτάθηκε από τους Fentress και Wickham, είναι ένας άλλος. Γι' αυτούς υπάρχει μια διαδικασία μέσω της οποίας η ατομική μνήμη γίνεται κοινωνική – η *ενέργεια* της ομιλίας ή της γραφής σχετικά με τις αναμνήσεις». ⁸⁸ Η ίδια η διαδικασία της ενθύμησης είναι ενεργητική, είτε μέσω της απαγγελίας ενός ποιήματος ή της εξιστόρησης μιας ενός παραμυθιού είτε μέσω της ανάκλησης στη μνήμη μιας κοινής εμπειρίας. Αυτό ακριβώς υπογράμμισε η ανθρωπολόγος Julie Cruikshank στις μελέτες της για τις ιστορίες που είπαν άνθρωποι από την περιοχή του Yukon του Καναδά. Οι αφηγήσεις τους είναι συστήματα γνώσης που είναι ενσωματωμένα στο κοινωνικό, και τα οποία το συντηρούν. ⁸⁹ Αυτό μπορεί να λειτουργήσει σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο. Η εργασία της αναπόλησης μεταξύ των πιο ηλικιωμένων, η έρευνα προφορικής ιστορίας με ομάδες μεταναστών, και ευρείας κλίμακας εθνικές έρευνες, όπως η ιστοσελίδα του BBC με αναμνήσεις από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μπορούν να εξυπηρετήσουν τον ίδιο σκοπό, να διευκολύνουν μια διαδικασία ενθύμησης που τροφοδοτεί μια μεγάλη συζήτηση σχετικά με το παρελθόν.

Εντούτοις, η τάση των ερευνητών προφορικής ιστορίας να τονίζουν υπέρ το δέον το πολιτισμικό πλαίσιο σε σχέση με την ατομική ενθύμηση έχει υποστεί κριτική. Σε μερικές από αυτές τις εργασίες η αναφορά σε «πολιτισμικά σενάρια» ή πρότυπα με τα οποία διαμορφώνεται η ατομική μνήμη θεωρείται προβληματική από όσους ασκούν κριτική, καθώς αφήνει «λίγο χώρο για το άτομο που αναστοχάζεται συνειδητά, ή για τον ρόλο της εμπειρίας στην αλλαγή του τρόπου που τα άτομα βλέπουν τον κόσμο». ⁹⁰ Η κριτική δεν ασκείται τόσο στις θεωρητικές απόψεις των ερευνητών προφορικής ιστορίας όσο στον τρόπο με τον οποίο θεωρείται ότι έχουν χρησιμοποιηθεί, και ο οποίος θεωρείται ιδιαίτερα δογματικός ή ντετερμινιστικός. Για παράδειγμα, η Anna Green αμφισβητεί αυτό που θεωρεί άκαμπτη χρήση πολιτισμικών, κοινωνικών και ψυχαναλυτικών θεωριών με «πολιτισμικά ντετερμινιστικό» τρόπο, ενισχύοντας έτσι «την ιδέα ότι οι ατομικές αναμνήσεις ακολουθούν κυρίαρχα πολιτισμικά σενάρια ή ασυνείδητα ψυχικά πρότυπα, και ανακαλούνται στα περιοριστικά πλαίσια 'συγκεκριμένων ακροατηρίων'». ⁹¹ Συνεχίζει αναφέροντας ότι έτσι είναι πολύ εύκολο για όσους ασχολούνται με τη θεωρία να υποβαθμίσουν τη σημασία της ατομικής ενθύμησης και «να την υπαγάγουν στην έννοια της συλλογικής μνήμης». ⁹² Σε μια πιο συγκρατημένη απάντηση σ' αυτό που θεωρεί ως κυριαρχία του πολιτισμικού κονστрукτιβισμού (στη συγκεκριμένη περίπτωση, σε σχέση με τις σπουδές αρρενωπότητας), ο Michael Roper αναζητά μια πιο ισορροπημένη προσέγγιση της σχέσης μεταξύ βιογραφικής εμπειρίας και πολιτισμικών σεναρίων, η οποία να δημιουργεί χώρο για το συναίσθημα και την υποκειμενικότητα στην ανθρώπινη εμπειρία. ⁹³ Βεβαίως, ο κοινωνικός κόσμος, και εντός αυτού η γλώσσα, επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο βιώνει και εκφράζει την υποκειμενικότητά του.

Καθήκον του ερευνητή προφορικής ιστορίας είναι να δείξει την αμοιβαία επίδραση προσωπικού και δημόσιου. Σε ορισμένες περιπτώσεις το πλαίσιο ή το πρότυπο της μνήμης που βοηθάει να σχηματιστεί μια μνημονική αφήγηση είναι πολύ άκαμπτα, και σε άλλες παραμένουν ρευστά. Ο Michael Frisch παραθέτει το παράδειγμα συλλογής προφορικών μαρτυριών από Αμερικανούς που πολέμησαν στο Βιετνάμ. Στη δεκαετία του 1980 η εν λόγω εμπειρία παρέμενε σχετικά ακατέργαστη και οι δημόσιες αναπαραστάσεις ή οι αναπαραστάσεις στα μίντια πρόσφεραν μια ποικιλία από τοποθετήσεις, που σημαίνει ότι δεν ήταν καθόλου εύκολο να τοποθετήσουμε αναμνήσεις σε ένα προκαθορισμένο πλαίσιο εξιστόρησης. ⁹⁴ Σήμερα το ενδιαφέρον στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρειο Αμερική για τη δεκαετία του 1960 προσφέρει ανάλογο παράδειγμα. Όσοι απαντούν στις ερωτήσεις μας δεν μπορούν πάντα να συνταιριάξουν τις αναμνήσεις τους με τα αγαπημένα στερεότυπα της δεκαετίας του 1960 που έχουν διαμορφώσει τα μίντια (σεξουαλική απελευθέρωση, μουσικά φεστιβάλ και πολιτική διαμαρτυρία). Αντιθέτως, η δημόσια αφήγηση του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όσον αφορά το εσωτερικό μέτωπο της Μ. Βρετανίας, αναπαράγεται κατά κόρον σε όλα τα επίπεδα αναπαράστασης, από τα ντοκιμαντέρ και τις ταινίες μυθοπλασίας έως τα μυθιστορήματα και τη συζήτηση στο διαδίκτυο. Έτσι, δεν είναι δύσκολο για ένα άτομο να βρει έναν τρόπο να εντάξει την προσωπική του ιστορία σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Η εν εξελίξει διαδικασία της δημόσιας ανασύστασης της εμπειρίας του εσωτερικού μετώπου στη Μ. Βρετανία από επίσημα επικυρωμένα συμβάντα, όπως η εβδομνηστική επέτειος της επιχείρησης *Pied Piper* (Αυλητής του Χαμελίν), δηλαδή η εκκένωση των παιδιών από πόλεις που απειλούνταν από βομβαρδισμούς και η μεταφορά τους στην ύπαιθρο, καθώς και η πολύ δημοφιλής τηλεοπτική παρουσίαση των εμπειριών μιας συνθησομένης γυναίκας, βασισμένη στο ημερολόγιο που συνένταξε για το πρόγραμμα *Mass Observation*,* έχουν προσφέρει νέα πλαίσια μνημονικής εργασίας σε εκείνους των οποίων οι πολεμικές εμπειρίες έχουν μέχρι τώρα ίσως υποτιμηθεί. ⁹⁵

Εδώ πρέπει να κάνουμε μια διάκριση μεταξύ συλλογικής και ιστορικής μνήμης. Σύμφωνα με τον Halbwachs, η ιστορική μνήμη είναι μια ανάμνηση (ή μια αναπαράσταση) του παρελθόντος που έχει χαθεί, ενώ η συλλογική μνήμη αγκιστρώνεται στην κοινωνική ομάδα που διατηρεί ενεργητικά και επανεξημενεί το παρελθόν μέσω της συνείδησης όσων παραμένουν ακόμη ζωντανόι. Αυτή η διάκριση μπορεί να περιγραφεί στην περίπτωση του Ολοκαυτώματος. Υπάρχει μια συλλογική μνήμη μεταξύ των ελαχίστων που επιβίωσαν, οι οποίοι μπορούν ακόμη να θυ-

* *Mass Observation*: πρόγραμμα καταγραφής των καθημερινών εμπειριών απλών πολιτών της Μ. Βρετανίας (1937-1950, 1981-1991). Το αρχείο στεγάζεται στο Πανεπιστήμιο του Σάσεξ. (Σ.τ.Ε.)

μούνται βασιζόμενοι στις εμπειρίες που βίωσαν. Επίσης, μεταξύ των νεότερων γενιών υπάρχει μια ιστορική μνήμη του Ολοκαυτώματος, για τους οποίους τα γεγονότα αυτά είναι μια «ιστορική εμπειρία που έμαθαν» από διάφορες αφηγήσεις που τους μεταφέρθηκαν από τα έντυπα και οπτικά μέσα.⁹⁶ Όμως, στην περίπτωση της διαμάχης στη Βόρειο Ιρλανδία, το διάστημα από τη δεκαετία του 1960 μέχρι το 1998 είναι πιο δύσκολο να διακρίνουμε μεταξύ συλλογικής και ιστορικής μνήμης, επειδή η διαμάχη παραμένει ακόμη πολύ ζωντανή στην καθημερινή ζωή κάποιων ανθρώπων. Ο Graham Dawson περιγράφει πώς όσοι γεννήθηκαν μετά το ξέσπασμα της εμφύλιας διαμάχης «ισχυρίζονται ότι διαθέτουν προσωπική ανάμνηση των γεγονότων που συνέβησαν πριν καν να γεννηθούν».⁹⁷ Με τα λόγια ενός ποιήματος για τη Bloody Sunday, «θυμάμαι τα ψέματα / Και δεν είχα καν γεννηθεί».⁹⁸ Σ' αυτό το πλαίσιο οι κοινές μνήμες της κοινότητας των Καθολικών στο Derry είχαν τόσο σημαντική επιρροή σε όσους μεγάλωναν σ' αυτήν ώστε τις υιοθέτησαν σαν να είναι προσωπικές και επιπλέον προσπαθούν να εξασφαλίσουν ότι αυτές (και τα θύματα) δεν θα ξεχαστούν.

Θα έπρεπε να γίνει και μια διάκριση ανάμεσα σε συλλογική και επίσημη μνήμη. Η τελευταία μπορεί να οριστεί ως μια δημόσια (και συχνά με κυβερνητική έγκριση) ερμηνεία ενός συγκεκριμένου συμβάντος ή εμπειρίας, που συχνά εκφράζεται μέσα από επετειακές εκδηλώσεις ή αναπαραστάσεις, όπως σε εκθέσεις μουσείων ή μέσα από δημοφιλείς ιστορίες, σε μορφή, για παράδειγμα, σχολικού εγχειριδίου ή τηλεοπτικής σειράς. Η επίσημη μνήμη συχνά αποτελεί μια μάλλον απλουστευτική και σαφή εκδοχή του παρελθόντος, η οποία συχνά εκφράζει πατριωτικές απόψεις.⁹⁹ Όπως υποστηρίζει ο ιστορικός John Gillis, ο επετειακός εορτασμός περιλαμβάνει τον «συντονισμό ατομικών και ομαδικών αναμνήσεων, το αποτέλεσμα των οποίων μπορεί να φαίνεται συναινετικό όταν στην πραγματικότητα αποτελεί προϊόν διαδικασιών έντονης αμφισβήτησης, αγώνα και, σε ορισμένες περιπτώσεις, εξόντωσης».¹⁰⁰ Η έννοια των τόπων μνήμης (*lieux de mémoire*) που εισήγαγε ο Pierre Nora έχει επίσης επηρεάσει την αντίληψή μας όσον αφορά την επίσημη μνήμη. Γι' αυτόν τον γάλλο ιστορικό ένας τόπος μνήμης – ένα μνημείο, ένα μουσείο, ακόμη και ένα αρχείο – έχει καταστεί συμβολικό στοιχείο της αναμνηστικής κληρονομιάς μιας κοινότητας. Σύμφωνα με τον Nora, ο τόπος μνήμης σταθεροποιεί τη μνήμη στον βαθμό που εκφράζει μια επιλεκτική και στατική εκδοχή του παρελθόντος. Έτσι, αντίθετα με τη συλλογική μνήμη, η οποία μπορεί να πλαισιώσει τις προσωπικές αναμνήσεις αλλά δεν είναι ντετερμινιστική, η επίσημη μνήμη έχει τη δυνατότητα να σκεπιάσει, ακόμη και να φριμάσει τις ατομικές περιγραφές που δεν συμπίπτουν με την επίσημη αναπαράσταση.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της δύναμης της επίσημης μνήμης είναι η περίπτωση των ολοκληρωτικών καθεστώτων, που έχουν τη δύναμη να καταπιέζουν όχι

μόνο τη δημόσια έκφραση των αναμνήσεων που αντιτίθενται ή αμφισβητούν επίσημες εκδοχές του παρελθόντος αλλά και την ικανότητα απλώς να θυμόμαστε. Με τα λόγια της Passerini, «δεν έχει απομείνει τίποτα προς μετάδοση, αν δεν είναι κανείς εκεί για να λάβει το μήνυμα».¹⁰¹ Η μελέτη της ιδιωτικής ζωής στη Σοβιετική Ένωση από τον Orlando Figes μάς διαφωτίζει σε σχέση με το τι γινόταν όταν οι προσωπικές και οικογενειακές αναμνήσεις συγκρούονταν με τις αξίες του καθεστώτος. Ο Figes σημειώνει: «η οικογενειακή ιστορία ήταν μια απαγορευμένη ζώνη της μνήμης – κάτι για το οποίο δεν μιλούσαν ούτε έγραφαν ποτέ».¹⁰² Πριν την έλευση της Γκλάνοστ (διαφάνεια), το 1986, στη Σοβιετική Ένωση η μνήμη ήταν επικίνδυνη· οι άνθρωποι κυριολεκτικά φοβούνταν να θυμούνται – ακόμη και στον στενό οικογενειακό κύκλο –, σε μια εποχή που η ιστορία ξαναγραφόταν.¹⁰³

Εντούτοις, σε πιο φιλελεύθερα πολιτικά πλαίσια η επίσημη μνήμη διατηρεί μια πιο ρευστή σχέση με την προσωπική μνήμη. Στη μελέτη του για τη δολοφονία 335 Ιταλών από γερμανούς στρατιώτες στις Fosse Ardeatine της Ρώμης, το 1944, ως αντίποινα για μια επίθεση ανταρτών όπου σκοτώθηκαν 33 γερμανοί αστυνομικοί, ο Portelli δείχνει πώς ο τόπος μνήμης – *lieu de memoire*, στη συγκεκριμένη περίπτωση ένα μνήμα που περιέχει τους τάφους των δολοφονηθέντων ανδρών – αντί να σταθεροποιεί ή να καταπνίγει τη μνήμη στην πράξη προκαλεί αμφιλεγόμενα συναισθήματα και αναμνήσεις. Το μνημείο έχει χρησιμοποιηθεί με διάφορους τρόπους από ποικίλες ομάδες – από κομμουνιστές, θρησκευτικές ομάδες, πολιτικούς, από τον στρατό, από σχολικές ομάδες – καθώς και από τις οικογένειες των δολοφονηθέντων. Ο Portelli εξηγεί πώς το μνημείο και η επίσημη αναμνηστική τελετή έγινε τόπος έντασης, καθώς οι οικογένειες των νεκρών έφεραν βαρέως την εκμετάλλευση των αναμνήσεων τους στις επίσημες εκδηλώσεις που οργάνωνε το κράτος.¹⁰⁴ Επιπλέον, με το πέρασμα του χρόνου, η δημόσια συμβολική λειτουργία του μνημείου μετατοπίστηκε από σύμβολο εθνικής αντίστασης στον φασισμό σε ένα μνημείο – κατά την περίοδο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου – που συνδέθηκε με την ευρύτερη απότιση φόρου τιμής στα θύματα του Ολοκαυτώματος (πολλοί από τα θύματα ήταν Εβραίοι). Για τη νεότερη γενιά Ιταλών η «ανάμνηση» της σφαγής στις σπηλιές Ardeatine έγινε μέρος της αφήγησης για το Ολοκαύτωμα. Με τα λόγια ενός νέου, «Fosse Ardeatine – δεν θυμάμαι ιδιαίτερα. Ναι, το μελέτησα στο σχολείο: η απέλαση και μετά τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, οι φούρνοι, η *Λίστα του Σίντλερ* [...]».¹⁰⁵ Τα λόγια του δείχνουν ότι ο εορτασμός σε ανάμνηση της σφαγής είχε υπαχθεί σε μια αφήγηση για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην οποία κυριαρχεί το Ολοκαύτωμα.

Η σχέση μεταξύ ατομικής και συλλογικής μνήμης δεν είναι μονόδρομος. Οι προσωπικές αναμνήσεις δεν είναι, και δεν μπορούν να αποτελούν πάντα, μέρος μιας συλλογικής αφήγησης. Ο Graham Smith υποστηρίζει την ανάλυση της ατομικής

μνήμης ως το προϊόν μιας ενεργητικής ενασχόλησης με κοινωνικές διαδικασίες, ιδιαίτερα με τη διαδικασία της ομιλίας, την ανακατασκευή –μαζί με άλλους– εμπειριών, τη χρήση μιας κοινής γλώσσας για την ανάκληση στη μνήμη εμπειριών του παρελθόντος. Ο Smith χρησιμοποίησε την έννοια της «διαδραστικής μνήμης», που ορίζεται ως «συνδυασμός του νου των ανθρώπων και της μεταξύ τους επικοινωνίας», για να αναλύσει έναν αριθμό από ομαδικές συνεντεύξεις ή συζητήσεις, στις οποίες αυτά η διαδικασία ήταν ορατή.¹⁰⁶ Συμπεραίνει ότι αν και η διαδικασία διαμοιρασμού της μνήμης σε μερικές περιπτώσεις εικονογραφεί τη δύναμη των πολιτισμικών λόγων εντός των οποίων οι άνθρωποι συνταιριάζουν τις ατομικές ιστορίες τους, όμως δεν είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο θυμούνται. Οι άνθρωποι μπορούν να αρθρώνουν και εναλλακτικές ή αντίθετες ιστορίες. Χρησιμοποιεί το παράδειγμα της Ruby, που η εμπειρία της από την Auxiliary Territorial Service* συνταίριαξε ωραία με τις δημόσιες περιγραφές της πολεμικής ενότητας και συντροφικότητας, της οποίας όμως η περιγραφή ενός αποτυχημένου γάμου ήταν πιο δύσκολο να εκφραστεί στα πλαίσια ενός πολιτισμικού σεναρίου. Οι δύο περιγραφές συνυπήρχαν στην ίδια «διαδραστική συζήτηση», με την Ruby να αποδέχεται την ομαδική κατασκευή του πολέμου ως στιγμή της γυναικείας χειραφέτησης και αυτονομίας, ενώ ταυτόχρονα έκανε μια προσωπική περιγραφή για έναν γάμο που δύσκολα ταίριαζε με τους υφιστάμενους λόγους.¹⁰⁷

Όπως συμβαίνει συχνά, ο ιστορικός που μπορεί να μας βοηθήσει να ερμηνεύσουμε αυτές τις αντιφάσεις είναι ο Alessandro Portelli. Κατά τη γνώμη του, η ατομική και η συλλογική μνήμη συνυπάρχουν. Η πρώτη συχνά είναι το μέσο με το οποίο οι άνθρωποι αμφοβητούν τις κυρίαρχες αφηγήσεις και συλλογικές μνήμες που μπορεί να έχουν διαδοθεί για να υποστηρίξουν ειδικούς σκοπούς. Ο Portelli γράφει:

Αν κάθε μνήμη ήταν συλλογική, μια μαρτυρία θα μπορούσε να εξυπηρετήσει μια ολόκληρη κουλτούρα –όμως ξέρουμε ότι αυτό δεν ισχύει. Κάθε άτομο [...] αποσπά αναμνήσεις από διάφορες ομάδες και τις οργανώνει με βάση την ιδιοσυγκρασία του. Όπως όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες, η μνήμη είναι *κοινωνική* και μπορεί να *μοιραστεί* [...] εντούτοις [...] υλοποιείται μόνο στις ατομικές αναμνήσεις και τις πράξεις του λόγου. Γίνεται *συλλογική* μνήμη μόνο όταν αποσπάται και απομονώνεται από το άτομο.¹⁰⁸

Έτσι, για τον Portelli η ατομική μνήμη δεν *εξαρτάται* από τη συλλογική μνήμη· απλώς συνδέονται αμοιβαία. Στην ανάλυση των αναμνήσεων Ιταλών από μια άλλη τραγωδία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το 1944, τη σφαγή στη Civitella Val

* Σώμα εθελοντριών γυναικών που κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο υπηρέτησαν στον αγγλικό στρατό σε βοηθητικές θέσεις. (Σ.τ.Ε.)

di Chiana στην Τοσκάνη, όταν Γερμανοί από τα κατοχικά στρατεύματα δολοφόνησαν 115 άμαχους άνδρες σε αντίποινα για μια επίθεση ανταρτών, δείχνει πώς η μνήμη της σφαγής έχει διχαστεί. Η επίσημη ή θεσμική μνήμη αποτρέπει φόρο τιμής στις ενέργειες της ιταλικής Αντίστασης και τα θύματα αναπαριστώνται σαν ηρωικοί μάρτυρες. Η μνήμη όσων επέζησαν, ή της κοινότητας, είναι προσωπική και επικεντρώνεται στην απώλεια των αδελφών, πατέρων και συζύγων τους, και, εδώ, είναι σημαντικό ότι πολλοί κατηγορήσαν τους αντάρτες και όχι τους Γερμανούς για τη σφαγή, άρα μνήμη είναι αντίθετη με το πνεύμα της επίσημης αναμνηστικής τελετής. Όμως ο Portelli δείχνει ότι στην πραγματικότητα υφίσταται μια «κατακερματισμένη πολλαπλότητα διαφορετικών αναμνήσεων» που δεν έχουν απλώς διαιρεθεί σε επίσημες και κοινοτικές εκδοχές, αλλά και εντός της κοινότητας, κοινωνικά και πολιτικά.¹⁰⁹

Πρακτική

Πώς θα μπορούσε ο αναστοχασμός για τη μνήμη να διαμορφώσει μια νέα πρακτική προφορικής ιστορίας; Κατά βάση ο ερευνητής δεν ασχολείται πλέον με την αξιοπιστία της μνήμης ως κεντρικό ζήτημα, αλλά με τις δημιουργικές λειτουργίες της. Τελικά, αυτό που ενδιαφέρει τον ερευνητή προφορικής ιστορίας είναι αν ένας πληροφοροφόρος μπορεί να θυμηθεί γεγονότα και εμπειρίες που είναι σημαντικές γι' αυτόν, όχι αν διατηρεί μια καλή ανάμνησή τους. Όμως, πρέπει να έχουμε υπόψη ότι το τι ακριβώς είναι σημαντικό για κάποιον μπορεί διαχρονικά να αλλάξει, και έτσι να αλλάξουν αυτά που θυμάται καθώς και ο τρόπος που τα θυμάται. Για να παραθέσουμε τη Valerie Yow, «ως ιστορικοί μπορούμε να δουλέψουμε μόνο με τις αναμνήσεις που είναι δυνατόν να μεταφραστούν σε λόγια, και άρα γίνονται συνειδητές».¹¹⁰ Επιπλέον, μπορούμε να δουλέψουμε μόνο με τις αναμνήσεις που μας αφηγούνται, όχι με όσες αποσιωπώνται, είτε από πρόθεση είτε ασυνείδητα.

Στην περίπτωση της συνέντευξης ο ερευνητής προφορικής ιστορίας απλώς διευκολύνει· κάνουμε ερωτήσεις, δίνουμε αφορμές ή εναύσματα, επιδεικνύουμε ενδιαφέρον και ενουναίσθηση, όλα αυτά προκειμένου να ενθαρρύνουμε τον πληροφοροφόρό μας να αποκτήσει πρόσβαση στη μνήμη του και να μετατρέψει τις αναμνήσεις του σε αφήγηση. Μερικοί το επιτυγχάνουν εύκολα, δείχνουν να διαθέτουν μνημονικές αφηγήσεις στις οποίες είναι εύκολη η πρόσβαση, ιστορίες που έχουν πει και στο παρελθόν. Άλλοι χρειάζονται τη βοήθεια του ερευνητή. Μερικές φορές είναι δυνατόν κυριολεκτικά να «δούμε» ή να ακούσουμε ένα πρόσωπο να αποκτά πρόσβαση στην «αποθήκη» της μνήμης του· όταν του κάνουμε μια ερώτηση που δεν περιμένει πρέπει να αναζητήσει στη μνήμη του την απάντηση. Φαίνεται από την προσπά-

θεια που κάνει να βρει τις κατάλληλες λέξεις, από τις ασύνδετες προτάσεις του και τη διακοπή τους. Όμως, τώρα ο ερευνητής προφορικής ιστορίας μπορεί να δουλέψει δημιουργικά με όλα αυτά. Όλα αυτά έχουν σημασία για την ανάλυσή του: οι σιωπές, τα κενά που σηματοδοτούν τη λειτουργία της λήθης (συνειδητής ή ασυνειδητής), η αδυναμία [του πληροφορητή] να μετατρέψει τις αναμνήσεις του σε μια συνεκτική αφήγηση ή ένδειξη ότι δεν επιθυμεί να συζητήσει ένα συγκεκριμένο θέμα. Στο τέλος, η υπεκφυγή είναι η πιο συνηθισμένη αντίδραση, ένας ευγενικός τρόπος να δείξει ο πληροφορητής ότι δεν αισθάνεται άνετα σε σχέση με μια ερώτηση. Ο ερευνητής δεν μπορεί να ξέρει πάντα την αιτία, αλλά μπορούμε να παρατηρήσουμε την ύπαρξη υπεκφυγής και να διακινδυνεύουμε μια εξήγηση.

Η σιωπή των Ιταλών εργατών στο ζήτημα της εποχής του φασισμού που διαπίστωσε η Luisa Passerini –που αναλύθηκε ως αυτολογιοκρισία– αφύπνισε περισσότερο τους ερευνητές προφορικής ιστορίας σχετικά με τις μεταστροφές της μνήμης: «Όσοι προσφέρουν προφορικές ιστορικές πηγές αρνούνται να απαντήσουν σε συγκεκριμένα είδη ερωτήσεων· επιφανειακά δείχνουν φλύαροι, αλλά τελικά αποδεικνύεται ότι είναι επιφυλακτικοί ή ανιγματοί, και όπως η σφιγγα μας υποχρεώνουν να αναδιατυπώσουμε προβλήματα και να αμφισβητήσουμε τις τρέχουσες νοητικές συνήθειές μας».¹¹¹ Η Passerini περιγράφει τις διάφορες σιωπές που είναι δυνατόν να «ακουστούν» σε μια αφήγηση προφορικής ιστορίας. Ποικίλλουν από προσωπικές σιωπές ή απωθημένες αναμνήσεις έως τη σιωπή ενός λαού, καθώς και ένα είδος συλλογικής ή επίσημης σιωπής που με τη σειρά της μπορεί να επηρεάσει την προσωπική ενθύμηση. Οι Ρομά αναφέρονται σαν παράδειγμα σιωπής ενός λαού. Υπέστησαν διώξεις από τους ναζί αλλά απάντησαν σιωπώντας, δεν εφάρμοσαν τη «μνημειακή ανάμνηση» των Εβραίων. Η σιγή της γαλλικής κυβέρνησης για την καταστολή μιας διαδήλωσης εναντίον του πολέμου στην Αλγερία το 1961, με πολλές ανθρώπινες απώλειες από πυρά αστυνομικών, είναι μια περίπτωση όπου μια «επιβεβλημένη από τα πάνω αμνησία» στην πράξη φίμωσε τους αυτόπτες μάρτυρες.¹¹² Οι χήρες των θυμάτων της «La Violencia» στη Γουατεμάλα, μιας περιόδου πολέμου με τη συγκατάθεση της πολιτείας εναντίον του αυτόχθονου αγροτικού πληθυσμού της χώρας, κατά το διάστημα 1978-85, αρνούνται να μιλήσουν επειδή δεν θέλουν να αποδεχθούν την κυβερνητική εκδοχή του πολέμου, ενώ ταυτόχρονα αναφέρονται στις εμπειρίες τους σε αποκλειστικά γυναικείους και ασφαλείς χώρους, με γλώσσα και στάσεις που δεν κατανοούν όσοι δεν ανήκουν στην κουλτούρα τους.¹¹³ Με παρόμοιο τρόπο η σιωπή που εφάρμοσε η βρετανική κυβέρνηση σχετικά με τα γεγονότα της Bloody Sunday, στο Derry της Βόρειας Ιρλανδίας, το 1972, για μεγάλο διάστημα δεν επέτρεψε τις περιγραφές όσων επέζησαν, καθώς και των οικογενειών των θυμάτων. Ο Graham Dawson υποστηρίζει ότι

οι οικογενειακές εμπειρίες που είχαν αποσιωπηθεί είδαν το φως της δημοσιότητας το 1992, όταν εκδόθηκε ένα βιβλίο με τεκμήρια από τις βιοαφηγήσεις όσων επηρεάστηκαν από τα γεγονότα.¹¹⁴

Συμπέρασμα

Οι ερευνητές προφορικής ιστορίας δεν είναι ψυχαναλυτές ή ψυχοθεραπευτές που αποβλέπουν στην αποκάλυψη των εμποδίων που αντιμετωπίζει η μνήμη κάποιου και, μέσα από την ανάλυσή τους, στη θεραπεία του. Ούτε έχουμε εκπαιδευτή για να κατανοούμε γιατί κάποιος έχει απωθήσει συγκεκριμένες αναμνήσεις ή να αντιδράσουμε με τον κατάλληλο τρόπο όταν αναδύονται στην επιφάνεια δυσάρεστες αναμνήσεις. Το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να δημιουργούμε ένα περιβάλλον στο οποίο ένας πληροφορητής να ανακαλεί τις αναμνήσεις του άνετα, να προσφέρουμε τα εναύσματα για την ανάκληση των αναμνήσεων, οι οποίες μας βοηθούν στην έρευνά μας. Οι περισσότεροι πληροφορητές θα καταβάλουν τη μεγαλύτερη δυνατή προσπάθεια για να θυμηθούν· ίσως θα αγωνιστούν για να θυμηθούν λεπτομέρειες, και μπορεί να αντιμετωπίσουν δυσκολίες σε σχέση με την ακριβή χρονολόγηση, όμως συμμετέχουν στη συνέντευξη προετοιμασμένοι για να θυμηθούν και να βοηθήσουν. Το καθήκον αυτού που παίρνει συνέντευξη είναι να διευκολύνει την ενθύμησή τους και στη συνέχεια, στην ανάλυσή μας, να συνυπολογίσουμε τις διάφορες επιδράσεις που διαμόρφωσαν την ανάκλησή τους. Εδώ το σημαντικό σημείο είναι ότι η μνήμη δεν είναι απλώς μια [ιστορική] πηγή· είναι και η ερμηνεία των εμπειριών που βίωσε ο αφηγητής από τον ίδιο, και ως τέτοια είναι σύνθετη, δημιουργική και ρευστή.